בזכירה - סוד הגאולה

[הבעש"ט]

חלמנו

מחנה מוות
להשמדה טוטלית

ערוך ע"י
אסתר רייס לבית יוסקוביץ'
על פי קובץ עדויות שנמצאו ב "יד ושם"

מוקדש לזכרם של

אמי חנה יוסקוביץ לבית בורנשטיין מלוקוב.

אחותי ריבה חיה יוסקוביץ

אחי ברק יוסקוביץ מלודז'

*

לדודה לאה בורנשטיין ובנה דוד, אשתו טולה וילדיהם

*

לילדיהם של המחנכת הדגולה

זושה (זלטקה) ואלטר שנור הסופר והמשורר הדגול.

*

לילדי רניה ואוסקר (עוזר) געבהרד איש גומל חסדים.

למרדכי מרקביץ חסיד אלכסנדר אבי ידידי מנעורים מלודג'

*

ולרבבות אלפי בני עמנו שהושמדו שם
ולא נשאר איש להזכירם מלבדינו.
ואפרם מפוזר בחלמנו ועל אדמת פולין.

* * *

תודתי נתונה למרק מרקביץ ולמשפחת גבהרד על תרומתם להוצאת החוברת

ניתן להשיג את הספר אצל המחברת

אסתר רייס טל': 02-527614 ישראל

תוכן ענינים

גלעד במעלה אדומים לזכר מחנה המוות חלמנו.

הסרת הלוט מעל הגלעד

גב' רייס עם שתים מבנותיה

סרברניק ומשפחתו

חלמנו / אסתר רייס לבית יוסקוביץ

1

ענק קבר אחים
מכוסה חול ואבנים
ירוק העשב על הכל
ומלמעלה שמים בכחול

ולמטה בחושך בפנים
בני אדם נפלאים טמונים
ידיים, רגלים, עצמות,
כל הגוף כל הנשמות

הגופות של מי
נחים בתל?
של עמך ישראל
לקח אותם הא-ל.

אבל כך ללכת
בשקט, בבטחון
בלי לדעת שבסוף הדרך
הולכים לתהום של אבדון.

איך הלכו בדרך הארורה
בגיהנום שאיש מקודם לא ידע
בגז קטלני מרעיל
ויריות שקיפדו את הפתיל

2

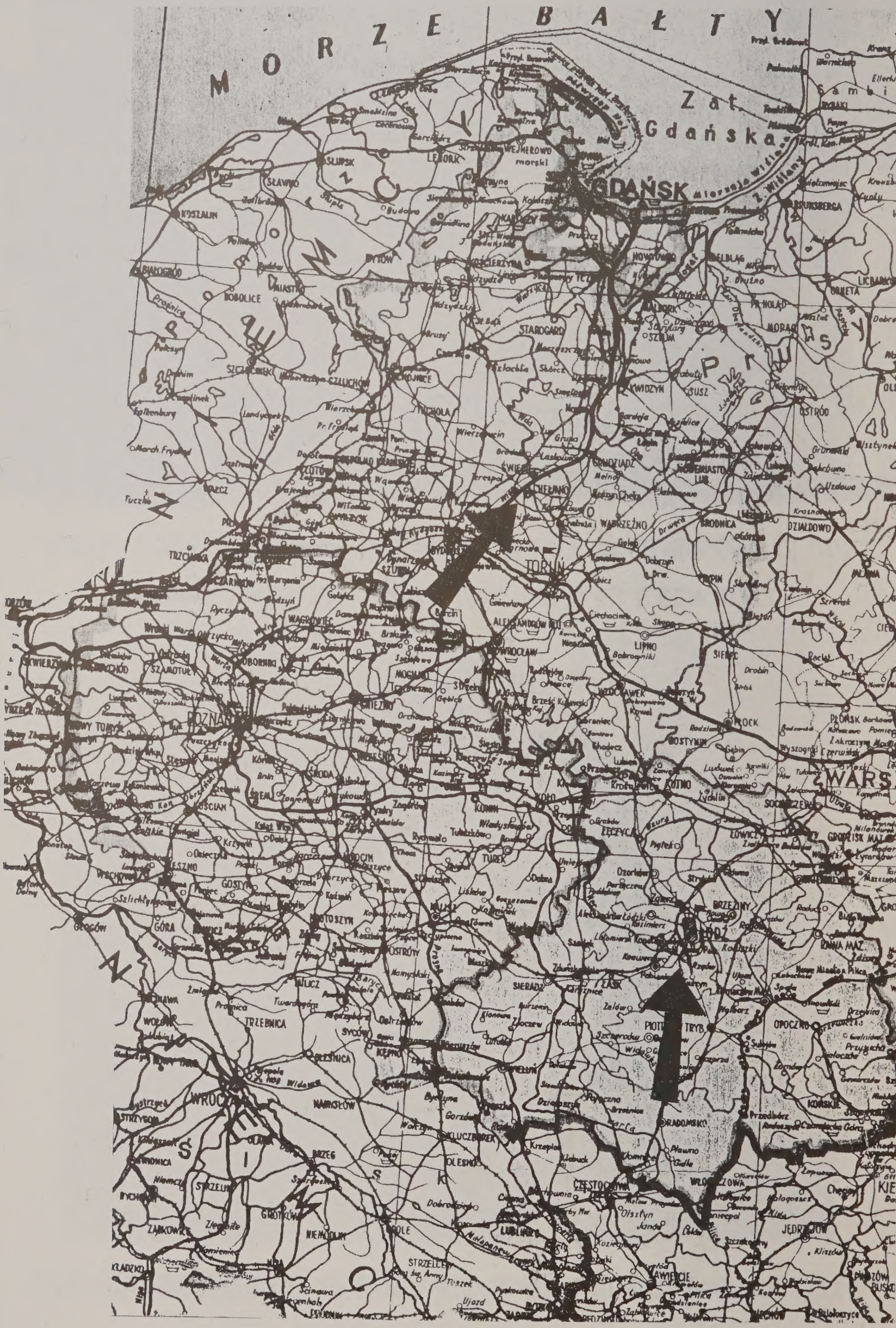
פתיל חייה של אמא חכמה,
אח יפהפה, אחות מקסימה,
"אלוקים איתנו אלוקים איתכם"
בפתק כתבה לנו אמונתה לקיים!

אלוקים למה פניך הסתרת
מאותם האנשים הנפלאים
משפחות צדיקים יקרים
רבבות עוללים מעונים

קולם אז לא שמעת
זועקים הם עד היום הזה
אדמה אל תכסי דמם!
זכרם לעולם אל תמחה!

לאיש ששרד לפליטה
אלוקים תן לו הרבה כח
"חלמנו" להזכיר לדורות הבאים
"חלמנו" לזכור לא לשכוח!

מפת איזור חלמנו

"מכונית המות" שבה נחנקו המגורשים מגיטו לודז' בגזים הנפלטים מן המנוע.
(התמונה צולמה אחרי שחרור העיר חלמנו ע"י הצבא הפולני).

הגב' חנה יוסקוביץ לבית בורנשטיין הי"ד שנספתה בחלמנו 5.9.1942

לוח לזכר אמא חנה, אחותה ריבה ואחיה ברק.

מצבת זכרון שהקים כומר פולני לזכרם של המומתים ממחנה השמדה חלמנו.

תמונות בחלמנו של ביקור ב 1986
אסתר רייס עם ביתה חניטה קאופמן.

הנחת אדמת ארץ ישראל על אדמתם ואפרם של המומתים בחלמנו.
פרחים והדלקת נרות מארץ ישראל - בחלמנו.

מצבת הזכרון לקורבנות היהודים בחלמנו.

תמונת גדר הזכרון מהגדר שמסביב למחנה חלמנו.

לוח בפולנית המספר על מה שהתרחש במחנה חלמנו.

ביקור בחלמנו ב 1989

אסתר ר״יס ובתה ריבה פרידמן

בטקס הדלקת נרות לזכר המתים שהושמדו במחנה חלמנו הנורא.

תרומת אסתר ריים מבית יוסקוביץ מכודז'
לזכרם ולעילוי נשמתם
של האם חנה יוסקוביץ
האחות ריבה חיה והאח ברק יוסקוביץ
וכל קורבנות השואה אשר הומתו על קידוש ה'
בגיא ההריגה
חלמנו
ונשמותיהם עלו השמימה
ת. נ. צ. ב. ה.

עדותם של האסירים האחרונים במחנה המוות חלמנו

הקדמה מאת שמואל קרקובסקי ואיליה אלטמן

המסמך המצורף בזה שייך לסוג הנדיר של העדויות המזועזעות ביותר מימי השואה, שנכתבו בתוך מחנות המוות עצמם, קרוב לתאי הגזים ולמשרפות, בתוך המאורעות ובעת התרחשותם. הכותבים היו אסירים שגורלם נהג בהם אכזריות גדולה מזו של האסירים האחרים: הם הועסקו בעבודות כפייה במחנות המוות. מצבם איפשר להם להיות עדים למעשי הרצח ההמוני שעשו הגרמנים במחנות ההשמדה, וברור היה להם היטב שמאחר שראו בעיניהם פשעים איומים שכאלה כנגד האנושות נחרץ גורלם; הנאצים לא יניחו להם לחיות ולהעיד. חסרי הגנה וחסרי אונים, בלי כל אפשרות לא להתנגד ולא להפריע למבצעי הפשע, גברה עליהם התשוקה לעשות את הדבר היחיד שלדעתם עדיין היה לו סיכוי להצליח: לספר לעולם החופשי ולדורות הבאים את מה שניסו הגרמנים להסתיר - את עובדת השמדת העם על כל המעשים הנפשעים הכרוכים בה. את התשוקה הזאת יכלו האסירים לממש רק באחת משתי דרכים: על-ידי בריחה, או על-ידי שישאירו עדות כתובה מתוך תקווה שזו תימצא לאחר מותם של הכותבים. המסמכים הידועים ביותר מן הסוג הזה הם "מגילות אושוויץ", שכתבו אסירי "זונדרקומנדו" שהועסקו בעבודות כפייה במשרפות אושוויץ.[1]

נתברר שגם במחנה המוות חלמנו נעשו מאמצים לגלות לעולם החיצוני את האמת על פשעי הגרמנים ומעשי הזוועה שעשו. מחנה חלמנו ("קולמהוף" בפי הגרמנים) היה מחנה ההשמדה הראשון שהקימו הנאצים מתוך כוונה ברורה

[1]. ראה בר מרק, מגילות אושוויץ, תל-אביב 1985.

שישמש לצורך המתה המונית בגז. המחנה הופעל ב-8 בדצמבר 1941 ופעל עד אפריל 1943. בתקופה הזאת נרצחו בו למעלה מרבע מליון בני-אדם, רובם יהודים מגטו לודז' ומערי השדה של מחוז ורטגאו, וכן כ-5,000 צוענים.

באפריל 1944 החלו שוב מבצעי רצח במחנה, בקנה אחד עם התכניות לחיסולו של גטו לודז'. מ23 ביוני ועד 14 ביולי 1944 הומתו בחלמנו למעלה מ-7,000 מיהודי גטו לודז'. לאחר 41 ביולי החליטו הגרמנים לזרז את חיסול הגטו והעבירו את שרידי יושביו למחנה המוות אושוויץ-בירקנאו, שם היו המתקנים לרצח המוני יעילים הרבה יותר. בינתיים היו הגרמנים עסוקים באתר מחנה חלמנו במחיקת עקבות הרצח ההמוני - שרפו גופות, יישרו את הקרקע ונטעו יערות.

מבין האסירים שהביאו הגרמנים אל המחנה כדי לרצוח אותם שם נבחרו אחדים ונשלחו לעבודות כפייה. הם קברו את הנרצחים ואחר-כך גם שרפו את הגוויות. היו גם קבוצות של עובדים בעלי התמחות מיוחדת, שנבחרו לעשות כל מיני שירותים בשביל סגל המחנה. לאחר זמן מה היו גם עובדי הכפייה נרצחים ומוחלפים באחרים.

האסירים האלה חזו בתהליך ההשמדה ההמונית כולו. הם חיו במשטר של טירור מיוחד במינו. מורעבים היו, רגליהם נתונות בשלשלאות דרך קבע, והשומרים היכו אותם ועינו אותם כל העת. היו כמה נסיונות בריחה ויש שניסו להבריח מכתבים החוצה ובהם מידע על מה שמתרחש במחנה, מתוך תקווה שהעדות הכתובה תתגלה בדרך זו או אחרת.

כבר בינואר 1942, בימי פעולתו הראשונים של המחנה, נמלטו ממנו שני אסירים - מיכאל פודכלבניק ויעקב גרויאנובסקי. גרויאנובסקי אף הצליח

להגיע לגטו ורשה ולמסור דיווח מפורט לחברי המחתרת היהודית שם[2].

חוץ מנסיונות הבריחה ניסו אסירי חלמנו גם להבריח מתוכו מידע על המחנה על-ידי שהטמינו מסמכים כתובים במקומות שבהם עשויים היו להתגלות. לעולם לא נדע כמה נסיונות נואשים שכאלה עשו אסירים יהודים, ואין ספק שהגרמנים הצליחו לסכל את רובם. אף-על-פי-כן נמצאו במחנה ובסביבתו כמה פתקאות וגלויות שכתבו אסירי חלמנו.[3] המסמך שלהלן מיוחד במינו גם בהיקפו וגם בפרטים שבו. הוא נושא את התאריך 9 בינואר 1945, ומחבריו נמנו עם הקבוצה האחרונה של עובדי כפייה (47 בסך-הכל) שהועסקו במחנה חלמנו. רובם הועברו מגטו לודז' בחודשים מאי-יוני 1944, ולכן חזו בתהליך השמדתם של יהודי גטו לודז' במשאיות גז בתקופה שבין 23 ביוני ל-14 ביולי. מחברים אחרים היו בין מאות היהודים שהגרמנים נהשאירו בחיים באורח זמני כדי שיעבדו בהעברת חפצי הנרצחים לגרמניה, לאחר חיסול גטו לודז'. אסירים אחדים מתוך הקבוצה הזאת הועברו לחלמנו ב- 16 בספטמבר 1944.

בלילה של 17 בינואר 1945 הוציא הגרמנים להורג את כל 47 האסירים שנותרו: העבירו אותם בקבוצות של חמישה מן המרתף שבו חיו וירו בהם. אבל שניים מן המיועדים להריגה נותרו בחיים בדרך נס; הם נפצעו אבל הצליחו להימלט מידי הגרמנים, ויומיים לאחר מכן נכנס הצבא האדום לאזור והצילם. שני הניצולים הם מרדכי זורבסקי ושמעון סרברניק. ביולי 1945 מסרו

---

[2]. ראה: אלישבע שאול, "עדותו של עובד הכפייה חופר הקברים יעקב גויאנובסקי איז'ביצה-קולו-חלמנו", ילקוט מורשת, 35 (אפריל 1983), עמ' 101–122.

[3]. עדותם של עובדי הכפייה שנרצחו בחלמנו באפריל 1943 התגלתה לאחר המלחמה. המסמך נכתב יידיש ופולנית וראה אור: יהודית קליינמן (עורכת), "מכתבים משום מקום - מכתבי יהודים מארצות הכיבוש הנאצי", הוצאת יד-ושם, ירושלים 1988, עמ' 98 - 94.

שניהם עדות לפני ועדה פולנית בראשות השופט ולאדיסלב בדנאז׳, שחקרה את פשעי הגרמנים בחלמנו, ולימים העידו גם במשפט אייכמן בירושלים. מסיבה כלשהי לא הזכירו השניים את המסמך, שחובר זמן קצר קודם שנרצחו אחרוני האסירים עובדי הכפייה חלמנו.

אין אנו יודעים דבר על הנסיבות שבו נתחבר המסמך הזה במשטר האימים ששרר במחנה. לא ידוע לנו איך מצאו הכותבים פיסות נייר, עיפרון, ומקום ופנאי לכתוב בחופזה את הודעותיהם. לא ידועה גם זהותו של האיש שמצא את המסמך ומסר אותו למפקדת החזית הראשונה של רוסיה הלבנה. שם תורגם המסמך לרוסית ונשלח אל הוועדה היהודית האנטי-פשיסטית במוסקווה. את הוועדה הזאת הקימו השלטונות הסובייטיים מיד לאחר פלישת הגרמנים לברית-המועצות כדי שתגייס את תמיכתם של יהודי העולם החופשי למען מאמץ המלחמה של הצבא האדום. עם סיום המלחמה צומצמו פעולותיה של הוועדה במידה ניכרת. וזמן קצר לאחריה פוזרה והשלטונות תפסו את הארכיון שהקימה הועדה ובו חומר רב על גורלם של היהודים תחת שלטון הנאצים.

השינויים האחרונים שחלו בברית-המועצות הביאו בין השאר גם לידי פתיחתם של הארכיונים שהיו סגורים עד כה. מסמכי הארכיון של הוועדה היהודית האנטי-פשיסטית נשמרו בארכיון המדינה המרכזי במוסקווה, וכך נעשו חומר למחקר. כאן נמצא גם עותק מתורגם מן המסמך שחובר במחנה חלמנו. לאחר עיכוב של 46 שנים אנו מסוגלים סוף-סוף לקרוא ולחקור את עדותם של אחרוני הנרצחים במחנה המוות חלמנו.

מחנה השמדה במחוז קולו

מחברת. תורגם מפולנית בידי אייזנמן

פולין, 10 במרס 1945

הוועדה היהודית האנטי-פאשיסטית

אל החבר אפשטיין

אני מוסר לידיך בזה מחברת שתורגמה מפולנית, ובה רשימות אישיות שכתבו אסירים במחנה המוות במחוז קולו. אחד האסירים מסר את המחברת לידי איכר פולני וזה שמר עליה עד בואו של הצבא האדום לאזור קולו.

מצורפים: 17 עמודים.

סגן ראש האגף ה-7 של הדירקטוריון הפוליטי הראשי
של הפועלים והאיכרים בצבא האדום
ו' ספוזיקוב (חתימה)

10 במרס 1945
68204

שימו לב!!!

ברוך האיש שימצא את המחברת הזאת. אנו מבקשים ממך לקרוא אותה בעיון ולפרסם ברבים את כל מה שכתוב בה. עוד אנחנו מבקשים ממך להודיע לכל בני המשפחות שנותרו בחיים מחוץ לתחומי האסון הנורא הזה!!!

ב-15 בספטמבר 1944 התקבלה פקודה מאת מפקד גטו לודז׳, ה׳ ביבוב, על נסיעתם של שני חייטים אומנים, אברהם מורדכוביץ וברק אוברפרסט. עוד איתם ארבעה חייטים, כך אמרו, יסעו איתם לתקופה של שמונה ימים: לייזר מורדכוביץ, אברהם מיצנמאכר, שעיה ויינבלום ונוח אוברפרסט.

יצאנו במשאית מ[לא ברור] רחוב לאגייבניצקה מספר 6, ונסענו ל״שניידר רסורט״ ברחוב לאגייבניצקה מספר 36, שם הצטרפה אלינו משפחתו של הדוקטור מנדלסון. המשפחה כללה חמישה בני-אדם: בעל, אשה ושלושה ילדים. משוק בלוצקי נסענו לאורך רחוב לימנובסקייגו לכיוון אלכסנדרוב. מאחורינו ישבו שני שוטרים. ככה נסענו שלוש שעות במשאית הסגורה הזאת, לא ידעתי לאן ולאיזה כיוון. לבסוף עצרה המשאית, הכיסוי הורם, ואיש חטיבת ס״ס בעל פרצוף של רוצח עולה למכונית וצורח: ״כל החייטים החוצה, רק משפחת מנדלסון להישאר״ [הערת המתרגם לרוסית: במקור בגרמנית, בתעתיק פולני]. פקודה היא פקודה. כולנו מטפסים ויוצאים מן המשאית ולוקחים איתנו את מכונות התפירה. משפחת מנדלסון נשארת במשאית וזו נוסעת לכיוון היער. כולנו, שישה אנשים והמפקד הגרמני, נכנסים דרך שער אל חצר, ומתקשים להאמין למראה עינינו: האם אלה פראים או בני-אדם מן היישוב? כשאנחנו מתקרבים הכול מתברר. אלה בני-אדם רגילים בשלשלאות, הסוחבים חבילות וכל מיני דברים. עוכבנו כמה דקות. אותו מפקד מצווה עלינו להוציא

הכול מן הכיסים ולהשאיר רק ממחטות. כל מי שלבש בגדים טובים נאלץ לפשוט אותם וללבוש בגדים אחרים, ישנים ובלויים. אחר-כך, דבר ראשון, שמו שלשלאות על רגלינו. המפקד נאם נאום, ואמר שכאן מחנה עבודה, וכל מי שלא יעבוד או יתחמק מעבודה "ירה למוות. כל מלה שאמר המפקד דקרה את חזינו ככדורים אמיתיים. הוא אמר שעלינו לעבוד כדי לעזור לגרמנים לנצח במלחמה, והיהודים רצו במלחמה. תארו לעצמכם מה הרגשנו אז: כל "ראשי המוות" האלה סביבנו, ושרשרת של שוטרים שומרת עלינו. לאחר הטכס הזה הובלנו אל חדר בקומה הראשונה של בית קטן, ובו חלונות קטנים מכוסים בווילונות, בלי אור, בלי מפתח לדלת והדלת עצמה סגורה בבריח מבחוץ.בחדר היו שמונה חייטים, חמישה סנדלרים, עושה מגפיים אחד, שני נגרים וארבעה בחורים שעזרו במטבח. הוותיקים האלה הזמינו אותנו להיכנס, יעצו לנו שלא להיות עצובים, הגישו לנו אוכל, ואמרו לנו שיהיה עלינו להיות בעלי לב ברזל כדי לשכנע את עצמנו שכל מה שנראה ונשמע הוא חלום בלבד ולא מציאות. הם שאלו על המצב בגטו, על שלומם של בני משפחותיהם, ולאן שולחים את אנשי הגטו. לאחר כמה רגעים של שיחה הבננו באיזה מין מחנה אנחנו נמצאים, וכן שהאנשים שנשלחו לפני שבועות אחדים מגטו לודז' ללייפציג ולמינכן נשלחו בעצם אל המחנה עצמו. שם המקום קולמהוף, לא הרחק מן הערים קונין, קולו ודבייה. את כל מי שנועדו לצאת מן המחנה לצורך עבודה ריכזו הגרמנים בבניין הכנסייה והשאירו אותם שם כל הלילה. בבוקר נכנסו אנשי גסטפו לכנסייה ואמרו לאנשים שם לצאת בקבוצות אל הרחוב, ושם הועלו כולם למשאיות. לאחר נסיעה אל לב היער, למקום שבו היו צריפים, ריכזו את הגברים, הנשים והילדים ואמרו להם להתפשט ערומים. תארו לעצמכם. אמרו לאנשים האלה שהם הולכים להתרחץ באמבט. במכונות ירייה ובשוטים אילצו אותם להיכנס למשאית גדולה, וברגע שנכנסו כולם סגרו את תא המטען סגירה הרמטית. חשוך ומחניק היה בפנים. כל האנשים האלה בפנים הורעלו באדים שהוזרמו פנימה בצינורות. ובזמן שהאנשים הורעלו בפנים בגז נסעה המשאית לכיוון שני כבשנים שהיו באותו היער, לא הרחק מן הצריפים. כל הגופות הוטלו לתוך הכבשנים התת-קרקעיים האלה

שהיו עשויים בטון, ונשרפו לאפר. כל קבוצה שיצאה לעבודה בלייפציג ובמינכן סיימה את חייה באותו האופן. ועוד דבר. כשהיו האנשים האלה בצריפים היה עליהם לכתוב גלויות אל הגטו, ולספר שמצבם טוב, יש להם עבודה טובה, מזון מספיק וכולי. משפחה שקיבלה גלויה שכזאת שמחה מאוד לשמוע שהאב, הבן או האח הצליחו יפה כל-כך. בזמן שקיבלו את הגלויה לא היה להם שום מושג שקרובי משפחתם כבר נעלמו מזמן בלי עקבות. כך פעלה התעמולה בגטו, והכול ביקשו לצאת לעבודה כדי שגם הם ישיגו להם תנאי חיים טובים במקום עבודתם החדש, במקום הרעב ששרר בגטו. איש לא ידע שהעבודה הטובה הזאת היתה גזר-דין מוות שבוצע בדרך חייתית. את כל זה הבנו בתוך כמה דקות, כשישבנו עם חברינו ליד המכונות [מכונות התפירה]. חלונות החדר שלנו פנו אל החצר, ויכולנו לראות מהם את הכנסייה, את הכביש ואת כל המשלוחים שבאו לעברנו. משאיות מלאות מטען שנלקח מן האנשים עצרו במחנה שלנו, ועובדים יהודים שנבחרו לכך במיוחד מיינו את החפצים לפי סוגים. לעתים קרובות קרה שעובד שכזה נתקל בתרמיל שהיה שייך לאביו, לאמו, לאחיו לאחותו או לקרוב משפחה אחר. אבל מה יכולנו לעשות? חלשים היינו, נתונים מאחורי גדרות תיל, מוקפים בקני מקלעים. אי אפשר לתאר את ייסורינו!!! אם יכול היה מישהו מבחוץ לראות אותנו ודאי היה אומר שמימיו לא ראה אנשים כמונו, שעצבינו עשויים פלדה, שבמו ידינו אנו משליכים אל התנורים הבוערים את אבותינו, אמותינו, אחיותינו ואחינו, ילדינו נקרעים מתוך לבותינו, נשותינו היקרות, ואנחנו מביטים בכל זה באדישות, כאילו אין זה נוגע לנו. מה אפשר לומר עלינו? שוב ושוב אנחנו שואלים את עצמנו את השאלה הזאת, אבל אין לנו תשובה.

המשאית שהביאה אותנו חזרה אחרי שעתיים וחפצים אישיים הושלכו ממנה. העובדים הודיעו שאלה היו שייכים למשפחת מנדלסון. כל-כך היינו המומים מן החדשות האלה עד שלא יכולנו להירגע זמן רב. הלילה בא, והתברר שהמיטה שלנו היא הרצפה. ישנו על שמיכה ובה גם התכסינו. ארוחת הבוקר היא בשעה 6 בבוקר, ב-7 אנחנו כבר עובדים במפעל התפירה. החברים האחרים

עובדים בעבודות אחרות, וכמה מהם הנמנים עם מה שנקרא "ואלדקומנדו" [קומנדו יער] יוצאים אל היער ומכינים עצי הסקה בשביל התנורים שבני-אדם נשרפים בהם.

ב-13 באוגוסט, באמצע היום, הגיעה משאית מלאה בני-אדם. לא ידענו מי הם. לאחר הפסקה קצרה הוסעו כולם אל היער, ורק כשחזרה המשאית עם חפציהם האישיים הבנו שאלה היו נשותינו וילדינו. תארו לעצמכם את הטרגדיה הזאת! את 1 בספטמבר, היום שבו שרפנו את משפחותינו, נזכור כל ימי חיינו. אותו גורל מצפה גם לנו, אבל מתי יבוא הרגע הנורא הזה איננו יודעים. אנו חיים בתקווה שאלוהים יניח לנו להישאר בחיים עד לרגע שנהיה מסוגלים לנקום את נקמת כל היקרים לנו שנקרעו מתוך לבנו. אנו מבקשים מכל אדם לנקום את נקמתנו, מפני שבינתיים אין אנו יכולים לעשות כלום, ואנו ממתינים לשחרור.

* * *

ב-...1944. כותב את הדברים יעקב שלמקוביץ. וזה הסיפור שלי: ב-2 אוגוסט 1942 גורשתי מן העיר שיראץ אל גטו לודז'. איתי היו אחי גנייק, ואבי, ואילו אמי, האחיות קציה ואסתרה ושלושת ילדיה של אסתרה נשארו מאחור, בכנסיה בשייראץ. לאחר ימים אחדים נודע לי שכל מי שהיו בכנסייה הוסעו במשאיות אל היער שבין הערים קולו ודבייה, שם הורעלו בגז ונשרפו בכבשנים גדולים שנבנו במיוחד לצורך זה. במשך כמה שבועות היה "שפרה" [הערת המתרגם לרוסית: "שפרה"[4] (SPERRE) הוא עוצר לצורך אקציה] בגטו לודז', ו-20,000 איש נלקחו ממנו אל אותו היער וגם הם הורעלו ונשרפו. ביניהם היה גם אבי. אותו דבר עצמו קרה בכל ערי המחוז. לאחר

4. שפרה - עוצר לצורך פעילות.
אקציה - פעילות כגון: מיון, העברה וכו'

שנתיים היה בית הקברות של הגטו (ואתם יודעים מה היה המזון בגטו, בני-אדם מתו כמו זבובים) זרוע בגופותיהם של כ-100,000 בני-אדם חפים מפשע שלא יכלו להתגונן. השאר נשלחו לעבודה. כבר ידענו אז באיזו עבודה מדובר. אני ואחי נמצאים במחנה. אני עובד בתפקיד חייט ואילו אחי לא יכול לשאת את העינויים המתרחשים ביער ונפל. יש לי עוד אח אחד ברוסיה. שמו אברהם שלמקוביץ׳, אבל יש לי ספק גדול אם אזכה לחיות ולראות אותו שוב. בקשה קטנה אני מבקש מן האנשים שימצאו את המחברת הזאת. אני מבקש מהם לומר כמה מלים לתושבי העיר שייראץ, זיילינסקי, קוזיצקי, אולנדרה וסטודולסקי, ולבקש מהם שאם יחזור אחי מרוסיה יספרו לו את סיפורנו, ואלוהים ישלם לכם כגמולכם. אני עצמי איני יכול לעשות כלום מפני שפה כולנו נתונים בשלשלאות.

יעקב שלמקוביץ׳

* * *

ב-28 ביולי 1944 יצאתי עם המשלוח העשירי לעבודה, על כל פנים כך סיפרו לנו. השארתי מאחורי בגטו את אשתי ושני ילדים. נבחרתי מבין אנשי המשלוח ונשלחתי לעבוד כסנדלר, וכל המשלוח כולו הלך אל הכבשן. אני רואה את כל זה, אבל מה אני יכול לעשות, אני, אדם חלש וחסר מגן. אני כמו כל האחרים שנשלחו למוות. כמה ימים לאחר שבאתי למחנה כבר נלקחו כל היהודים מגטו לודז׳, ובהם גם אשתי וילדי. עכשיו אני לבדי, בלי בני משפחה, אז מה אני יכול לעשות? אני שואל את כולם שוב ושוב, אבל איש אינו מסוגל לענות. עד המלחמה גרתי בעיר לודז׳ ברחוב זאוואצקה מספר 14. אני סנדלר במקצועי. סבי, גבריאל הימלפרט, גר ברחוב מסרסקה, וגיסי, קופל ברקוביץ׳, ברחוב ליפובה מספר 36. הם ברוסיה עכשיו. אני מבקש להודיע להם על הכול, ואלוהים ישלם לכם כגמולכם.

ברק הימלפרט

* * *

21 בספטמבר 1944. את הדברים האלה כותב ברק, בן למשפחת סיטנפלד, שגר בגטו ברחוב צגלנה מספר 82. וזה סיפורי:

ב-15 במאי 1944 הועברתי מן הגטו אל מה שכונה מחנה העבודה, אף-על-פי שיש לקרוא לו ביתר דיוק מחנה השמדה. בגטו השארתי את אמי, אחות ואח. בתחילת המלחמה ברחו לרוסיה שלושה אחים ואחות, ואילו אני ומשפחתי נשארנו בגטו. לאחר שנתיים של חיים בגטו מת אבי ברעב. אחי השני ואשתו רצו גם הם לברוח כדי להינצל, אבל לא הצליחו לעשות זאת ונאלצו לשוב אל הגטו. בינתיים כבר גירשו אותו, אתם יודעים יפה לאן, ואני נותרתי לבדי עם בני משפחתי, יקירי, קרובי משפחתי. לבי נקרע כשאני רואה מה מתרחש פה. אני בן 16. כשפרצה המלחמה הייתי בן 11. בחמש השנים שחייתי בגטו סבלתי מאוד, ולא יכולתי לעשות דבר לעזור להורי היקרים. כמה מכאיב לראות את אביך גווע ברעב, ואי אפשר לעזור לו. תארו לעצמכם מה שעבר עלי! עכשיו, כשאני רואה כמה אלפי יהודים ופולנים חפים מפשע מתים בדרך איומה כל-כך, כואב לי הלב ואני משתוקק לנקום את נקמת כולם. אבל אני נער בן 16 אסור בשלשלאות כמו פושע, מוקף מכל צדדיו בקני מקלעים, ומה אני יכול לעשות? הודיעו לאחיי יאצק, לייזר ומוטקה, ולאחותי חוה סיטנפלד במוסקווה. יש לי עוד אחות, רגינה (לשעבר סיטנפלד) בארמניה; שכחתי את שם המשפחה של בעלה. היא היתה גרה בלודז', ברחוב נובוזג'ירסקה, או ברחוב צגלנה מספר 84. ספרו למשפחתי על מה שקרה לי, זו בקשתי האחרונה לפני מותי. אני נמצא במחנה ליד אונייוב, לא רחוק מן הערים קולו וקונין. גמרתי לכתוב, ואני מבקש מכל מי שחופשי ומן הצבאות הנכנסים לאזור הזה לנקום על האמת שאני מספר כאן ועל כל האנשים החפים מפשע שנרצחו בדרך חייתית כל-כך, מפני שאני עצמי איני יכול לעשות כלום, ואלוהים ישלם לכם כגמולכם.

ברק סיטנפלד, במחנה המוות

* * *

את הדברים האלה כותב ישראל זיגלמן, שגר בעיר לודז׳ ברחוב וולצ׳נסקה מספר 159 ואחר-כך ברחוב ורובלה מספר 10. וזה סיפורי:

בפברואר 1940 שמו אותנו בגטו, אותי, את אשתי, שני ילדי וחמי. הורי נעקרו מז׳גוב שליד העיר לודז׳ לפיוטרקוב שבשטח החסות. לא קיבלתי כל ידיעה מאבי, אמי, שני אחיי ואחותי, אבל הסיבה היתה הצנזורה בדואר, והיה עלי להשלים עם זה. כך הופרדתי מעל משפחתי, מאלה שגידלו אותי. כמה השקיעו כדי לגדל אותי עד לגיל שבו יוכלו להיעזר בי. עכשיו הם אינם עוד. הם הפרידו בינינו, דקרו את לבנו בפגיון. מי יתאר את ייסורינו? אני הושמתי בגטו עם אשתי ושני ילדי. תינוק אחד, בן שבעה חודשים, מת ברעב, ואני לא יכולתי לעשות דבר להציל אותו. בכאב לב נפרדתי מן התינוק שלי. כך עברו עלי שנתיים בגטו. ב-17 בספטמבר 1942 היתה אקציה בגטו. באמצע היום לקחו ממני אנשי גסטפו והמשטרה היהודית את ילדי השני, אוצרי, הדבר היקר ביותר בחיינו. אנשים! תארו לכם את הכאב הזה, את הייסורים. לא יכולתי לעשות דבר, ורק אמרתי לעצמי שוב ושוב שלא יקרה לילד כלום. אבל דבר לא גרם לי הנאה עוד. חיי נופצו, ומאז הבטתי בכול באדישות. אשתי ניסתה להרגיע אותי, אבל אני לא הייתי מעונין בשום דבר, רק חלמתי להסתלק לי למקום כלשהוא, אבל לאן יכולתי ללכת, כשאנו מוקפים סביב-סביב בגדר תיל? לבסוף, ב-14 ביולי 1944, יצאתי אל מחנה העבודה. כשנפרדתי מאשתי אמרה לי: ״אולי תיתקל במחנה של ילדים אי-שם, ותראה את ילדנו היקר.״ כאילו ניחשה בחוש שאני עומד ללכת בעקבותיו. במחנה אני עובד כחייט ובדרך-כלל מסתדר לא רע, מפני שאני אוכל לשובע, אבל כל האוכל הזה הוא כרעל בשבילי, מפני שהמחנה הזה אינו אלא מחנה מוות. לפני שנתיים הביאו הנה את כל הילדים מגטו לודז׳ והרעילו אותם בגז ואחר-כך שרפו אותם. מה יש לכם לומר על זה? באמת גיליתי פה את עקבות ילדי. לפני שבועות אחדים הוציאו את כל התושבים מן הגטו ושילחו אותם, כמו

שתיארו זאת תמיד, לעבודה. נותרתי לבדי, בלי אשה ובלי הילדים. כבלו אותי בשלשלאות כמו פושע. כבר סבלתי בעבר, ועלי לסבול גם עכשיו, מפני שאני יהודי. למה, אני שואל? איזה מעשה רע עשיתי, מה עשתה אשתי, ותינוקי התמים שמת מוות אכזרי כל-כך? ואתם, החיים בחופש, האם תוכלו להביט בכל זה ולא להגיב? אין איש עונה לי. איש אינו נותן לי עצה. יום ולילה אני מייגע את מוחי ומחפש דרך מוצא. בקשה אחת יש לי: ספרו לאחות אשתי עלי. היא גרה עם בעלה וילד אחד בשנחאי שבסין; שם בעלה לאמרנץ אברהם, ושמה לפני נישואיה היה פטרמן אסתרה מן העיר לודז', רחוב וולצ'אנסקה מספר 159. היא שארת בשרי היחידה שנותרה בחיים, מפני שהיא חיה בחוץ-לארץ, הרחק מציפוניהם המזוהמות. אני אחיה לראות את היום הנורא שמכינים גם לי. אין מנוס מזה! הייתי צריך להיות עם משפחתי. נותרה בי רק טינה כלפי ממשלות בריטניה ואמריקה. אילו רצו בכך יכלו להשכיב את הבריון העולמי הזה על גבו, ולא להניח למאות אלפי יהודים למות כך. ולשם מה? עכשיו הייתי רוצה להיות ציפור, לעוף מכאן אל עולם מרוחק, טוב יותר, ולספר להם הכול על מה שמתרחש פה, ולומר להם מה עליהם לעשות. בזמן שבארצות היפות ההן נערכות מסיבות, יין, שמפניה וויסקי נמזגים מבקבוקים ומנורות דולקות באור בהיר, באותו הזמן ממש כאן שופכים דלק לתוך כבשנים, עצי הסקה מושלכים פנימה, כדי שבני-אדם, ובהם קרובי משפחתנו, ייטיבו לבעור. כן! כך נעשים הדברים כאן. אבל אני יכול לחלום בלבד, לא יותר מזה. איני יודע מה הייתי עושה אילו לא היה יוסי איתי כאן. הוא נער, וגם הוא כותב על עצמו במחברת הזאת. למדתי לחבב אותו מאוד, כמו את בני שלי, וגם הוא מחבב אותי מאוד. יחד אנו חולקים את הייסורים. עלי לסיים עכשיו מפני שעיני כבר כואבות מן הדמעות ובא הזמן לשכב על הרצפה הקשה. אני מבקש מכם, אתם המבורכים, קחו נקם מן החיות האלה למעננו ולמען בני משפחתנו.

ישראל זיגלמן.

כותב סווק סרבניק, שגר בגטו, תחילה ברחוב לוטומיירסקה 17/32, ואחר-כך ברחוב לוטומיירסקה 21/84. כל משפחתי הורעלה בגז כאן בדבייה, על יד הערים קולו וקונין. אני רוצה לנקום את נקמתם, אבל איני יכול. יום ולילה אני חולם על הנקמה. כאן אני עובד כסנדלר. אחי נשלח מגטו לודז' לעבודה, איני יודע לאן, אבל אני חושב שלאותו מקום שאני נשלחתי אליו. דמי רותח בי, אני זקוק לנקמה, אבל מה אני יכול לעשות? אני חלש מכדי לעשות משהו, ומכריחים אותי למות ולקחת את סודי אל הקבר. בכל מקום שאני מביט אני רואה לוועות של מקלעים ורובים. כל העם היהודי קורא לכם לקחת נקם על מותם של חפים מפשע.

סרבניק שמואל, סרבניק סווק

* * *

המלים האלה נכתבות בידי בוצ׳יאן לייב, שגר בעיר לודז׳ ברחוב צודז׳צ׳נה 11, ואחר-כך בגטו ברחוב מאריסינסקה 63.

סיפורי היה כך: גרתי בגטו עם אמי, שלוש אחיות ואח. איך היו החיים בגטו, את זאת הכול יודעים. נשלחנו כולנו באותו משלוח אל מחנה, לא הרחק מאונייוב, סמוך לערים דבייה וקונין. קוראים לו "מחנה עבודה" אבל למעשה הוא מחנה מוות. אנשים מובאים לכאן ומורעלחים בגז ואחר כך נשרפים בכבשן שנבנה במיוחד לצורך זה. כמה שבועות לאחר שמצאתי את עצמי במחנה נלקחו כל היהודים מגטו לודז׳. אמרו להם שהם נשלחים לעבוד בגרמניה, בלייפציג ובמינכן. אני יודע שלייפציג הזאת ומינכן הזאת אינם אלא מחנות כמו זה שאני נמצא בו עכשיו. גם משפחתי נלקחה אז מן הגיטו ועכשיו נותרתי לבדי, בלי משפחה, בלי קרוב, כאדם שאיש אינו זקוק לו. וכך אני מוסיף לחיות, ממתין ליום שאצטרף אל בני משפחתי. רק בקשה אחת יש

לי מן האנשים הטובים: אנא הודיעו לגיסי שגר ברוסיה על מה שעלה בגורלי, שמו וולף וולקוביץ. זה הכל.

בוציאן לייב

* * *

נסדזקי שמואל. לפני המלחמה גרתי באושייקוב, בחבל זיילון. בגטו גרתי ברחוב לאג״בניצקה מספר 30.

* * *

גליקסמן [ונדיט?] לפני המלחמה גרתי בשצ׳רצוב, ובגטו ברחוב לוטומיירסקה 24. משפחתי חיה בחוץ-לארץ. כתובתם: היל מאייר, גליקסמן, לונדון.

רפפורט נתן ורפפורט איצק, גרו בלודז׳, ברחוב פומורסקה 32, ובגטו ברחוב לאג״בניצקה 43. אחותנו ברוסיה. שמה פלה רפפורט.

* * *

המלים האלה נכתבות בידי אקין פאוול, שגר לפני המלחמה בלודז׳ ברחוב פודז׳צ׳נה 20 ובגטו ברחוב פיבנה מספר 6. כל משפחתי, כלומר אקין מוישה, אקין אייזיק ופומרנץ הנוך, נמצאים ברוסיה.

* * *

את המלים האלה כותב סרול יקוביץ, נגר, תושב בלחאטוב. אחת מאחיותי חיה בפלסטינה - שמה מרלה פשמיסלבסקה. עוד אחות, אסטרה לונדה, חיה

בארגנטינה.

* * *

כותב את הדברים דוד בנדקובסקי, שגר בלודז׳, ברחוב בז׳זינסקה 25. אחותי, פלה קרסנ... (לשעבר בנדקובסקי), חיה במונטווידאו. אחי ישראל בנדקובסקי חי ברוסיה.

* * *

כותב זורבסקי מרדכי מוולוצלאווק, רחוב לודז׳קה, בית מספר 63. כל משפחתי גורשה מוולוצלאווק. אני, אבי ואחי נשלחנו למחנה בעיר פוזנן. לאחר שנתיים העבירו אותי לגטו לודז׳, ואילו אבי ואחי, שהיו חלשים מאוד בגלל העבודה במחנה, נשלחו ל״רוקצוג״ [RUCKZUG], כלומר למחנה השמדה. נשארתי לבדי ועבדתי בגטו. ביולי 1944 נשלחתי לעבודה ״בלייפציג ובמינכן״, עם עוד 7,000 בני-אדם אחרים. נבחרתי על-ידי מפקד המחנה ומאז ועד היום עבדתי כאן. כל אנשי המשלוח שעזבו את הגטו איתי יחד הושמדו כולם; תושבי הגטו חשבו שהם באמת נוסעים למקום עבודה, ושם יהיה מצבם טוב. עכשיו נשארתי לבדי ואני מחכה ליום שאעלה לגן-עדן. טובה אחת אני מבקש מכם, אנשים יקרים: ספרו לאחיותי, לאחי ולשני גיסי שגרים ברוסיה על גורלי. שמות האחיות ואח הם: זורבסקי מוולוצלאווק, רחוב לודז׳קה 36. גיסי נקראים נוימן שעיה וויינטראוב יאקוב מוולוצלאווק.

* * *

אני מבקש לסיים את סיפורי הטראג׳, מפני שעצבי כבר רופפים לחלוטין. היום 9 בינואר, ופשוט איני יכול להאמין שנשארנו בחיים זמן רב כל-כך. המחנה הזה מתחסל ואנחנו נותרנו לבדנו. פגשתי נשים פולניות שעבדו בחפירת

בורות. הן סיפרו לי שבמזג-אוויר קפוא שכזה הן ישנות באסם, ולא עובר יום בלי שכמה מהן קופאות למוות. אם כן בקרוב נושמד כולנו. אם תיתקלו בדרך מקרה בגרמנים ואפילו בצל צילם, מחקו אותם מעל פני האדמה, כשם שעשו הם לנו. בשם 74 חברים אני מבקש מכם, אתם שנותרתם בחיים, לנקום את נקמתנו ונקמת נשינו וילדינו, וכל החפים מפשע שנרצחו בדרכים אכזריות ביותר. הרגו ושרפו את נשיהם וילדיהם, כדרך שהם הרגו ושרפו את שלנו. שוב אני מפציר בכם ומבקש מכם בפעם האחרונה, מלאו את בקשתנו, מפני שזאת בקשתנו האחרונה לפני מותנו.

ישראל זידלמן, שגר בלודז', ברחוב וולצ'אנסקה 159
מלאו את בקשתנו ויעזור לכם אלוהים, אמן

* * *

חברים יקרים, הילל בלחטובסקי ומנדל בלחטובסקי! ודאי תרצו לדעת איפה נרצחו בני משפחתכם בספטמבר 1944. אני, א(?) קולטון, גורשתי מלודז' אל המחנה הזה רק ב-1944. מדי יום ביומו הובאו הנה 1,000 איש מבלחאטוב ונכלאו בכנסייה סמוך לווארתברוקן,[5] 12 קילומטרים מקונין. משם לקחו אותם אל היערות, הרעילו אותם בגז ושרפו את גופותיהם. עכשיו גם אני ממתין למותי. במו עיני ראיתי איך הביאו הנה את אחי מושק קולטון וזליג שמואל (גיסך). מושק הוצב לעבודה כאן באורח זמני, ואילו זליג מנשה גולדברג ואברהם מושק קולטון נלקחו מפה והורעלו בגז. זה קרה באוגוסט 1944. לפי שעה אנחנו מוסיפים לעבוד כאן.

---

[5]. ווארתברוקן - שם העיר קולו בגרמנית.

זכור! אם בין החיים אתה, **נקום את נקמת אחינו.** כל גרמני שאתה רואה - הרוג אותו. אין שום דבר שאני יכול לעשות בגלל השלשלאות שאני נתון בהן. אילו ביקשתי לתאר את הכל לא היו מספיקות לי אפילו עשר שנים. היה בריא.

א׳(?) קולטון
אל תשכח לנקום.

* * *

אנא, העבר את הדפים האלה לאחי, שעד 1940 גרו בפולין בבלחאטוב, ברחוב פביאניצקה 4. ב-1940 ואולי ב-1941 עקרו משם לרוסיה. שמותיהם הילל ומנדל בלחטובסקי.

מנדל! אני מכיר אותך היטב, ואני משוכנע שתבוא הנה לראות את הכנסייה הזאת ואת היער. היער נמצא כ-7 קילומטרים מכאן.

ישראל בלחטובסקי

קצינים גרמנים שהשתתפו בפעולות נגד יהודים בעיר חלמנו.

1. בותמן הנס - האופטשטורמפירר.
2. פילר וולטר - סגנו של בותמן.
3. האפלה מקס - סגן מן העיר קרלסרוהה (האמן הטוב ביותר).
4. ריכטר אלברט - האופטשארפירר (מפקד מחלקה).
5. לנץ וילהלם - מפקד ביערות (האופטשארפירר).
6. רונגה יוהנס - מפקד וממונה על הכבשנים (האופטשארפירר).
7. קרצ׳מר אריך - אונטרשארפירר (סגנו של רונגה).

8. לאבס גוסטב - האופטשארפירר (נהג משאית גז).
9. בורמייסטר ולטר - אונטרשארפירר וממונה על הזהב.
10. גורליך וילהלם - שטורמשארפירר, מומחה לזהב.
11. שמידט - האופטשארפירר, מפקד חדר האכילה.
12. גילוב הרמן - האופטשארפירר, נהג משאית גז.
13. בורשטינגר - האופטשארפירר, ממונה על הדלק ועל כל משאיות הגז.

טוראים:

1. בארטל - וואכמייסטר.
2. האן - אוברוואכמייסטר.
3. אוסקר קראוס - אוברוואכמייסטר.
4. וילהלם שפלר - ואכמייסטר.
5. שניידר - אוברוואכמייסטר.
6. בולמן - אונטרוואכמייסטר.
7. צימרמן - ואכמייסטר.
8. רוס - וואכמייסטר.
9. רובמיך - רווירוואכמייסטר.
01. ריכטר - ואכמייסטר.
11. בלנך - ואכמייסטר.
12. שליפקה - ואכמייסטר.
13. דניאל - אוברוואכמייסטר.
14. ישראל ברונו[6] - אוברוואכמייסטר.
15. מויס קארצר - אוברוואכמייסטר.

---

[6]. גרמני שנמנה עם סגל מחנה המוות, ושם משפחתו היה.. ישראל.

הודעות

אשתו של בותמן גרה בפוזנן, בדיטפירטרשטראסה. בכל פעם שהיהודי שמעון סרבניק היה מפסיק את עבודתו ועומד רגע, את החפירה שלו בידו, היה בותמן שואל אם הוא עייף. הוא היה עונה בשלילה, אבל אם היה אומר שהוא היה עייף היה בותמן אומר לו שישלח אותו ליערות, ושם [הערת המתרגם לרוסית: לא ברור] ושם גם הדוקטור לנץ.

כשהיה מישהו הולך לאט, היה בותמן שואל אותו אם אין הוא יכול ללכת מהר יותר, ומאלץ אותו לרוץ ולשכב לסירוגין פעמים רבות.

2. האפלה היה אומר: ...[הערת המתרגם לרוסית: לא שלם וכמה מלים לא ברורות].

3. ריכטר עשה לו מנהג להרוג כל מי שאכל פרוסת לחם בזמן שעבד.

4. לנץ עשה את ההריגות ביער [לא ברור], וכך עשה זאת: יהודים שהופשטו היו שוכבים ופניהם כלפי מטה על הקרקע וכל אחד מהם נורה בגבו. כשהיו קרבנות מעטים היו קוברים אותם באדמה. כשהרגו קבוצה גדולה היו עורמים את כל הגופות, מכסים אותם בשכבה של עצים ומעלים אותם באש.

לרונגה היה תפקיד גרוע - להרוג בגרזן!\
קרצ׳מר - כנ״ל.\
לאבס - הרעיל בני-אדם בגז.\
בורמייסטר - ״שר״ הכבשנים.\
גורליך - מומחה לזהב.

* * *

בשעה שהשליכו את הגופות אל הכבשן, הוכה פינקלשטיין, יהודי מן העיר פביאניצה, בידי אחותו שלא מתה מן הגז. היא זעקה: "אחי! אני עדיין חיה! ואחי שלי משליך אותי אל האש!!"

תורגם לרוסית בידי המתורגמן של האגף ה-7 של הדירקטוריון הפוליטי הראשי בחזית הראשונה של רוסיה הלבנה.

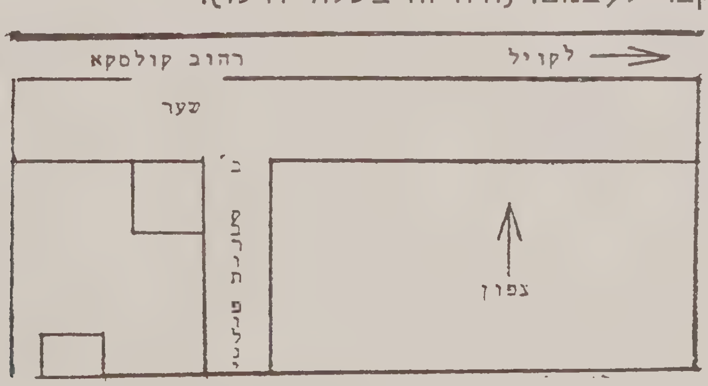
סגן (אייזגמן)

המשלוחים הראשונים לחלמנו

פחות משנה לקח להם לגרמנים עד שדרשו משלוח יהודים ראשון, לצורך "התישבות מחדש". אלפים רבים מבין תושבי הגיטו שהיו רשומים ברשימות "מקבלי הסעד", היו הראשונים למשלוחים, גופותיהם הזינו את בורות-המוות בחלמנו. כספי הסעד היו מלכודת-מוות. כשהאנשים נוכחו לדעת, היה כבר מאוחר מדי, הרשימה הראשונה הורכבה - בחורף 1941–1942 - לפי רשימת מקבלי הסעד. למגורשים הוסבר ש"במקום החדש" יש תעסוקה בשבילם. אנשים היו תמימים והאמינו לגרמנים. כולם הובלו לחלמנו ושם הושמדו. לפני המלחמה, מעולם לא שמעתי את שם המקום "חלמנו". רק עכשיו נעשה המקום "מפורסם". יהיה זה פשע אם לא נתרכז בנושא הזה, הרי חלמנו "מאכלסת" רבבות נשמות קדושות מאנשי לודז', מיטב הנוער ניספה שם.

חומר על חלמנו

שני עדי-ראיה מספרים על מחנה-ההשמדה בחלמנו, ולנטי אושטוביץ, מפקד הכבאים בקולו, וראש-העיר, יאן הנריקוביץ': הז'נדרמה (משטרת שדה הגרמנית, בסיוע הס"ס, חטפו 1500 יהודים בלינצ'יץ' ו-800 יהודים בפודמוביץ (עיירות סמוכות לקולו) והביאו אותם לכנסיה בחלמנו, כלאו אותם במשך שלש יממות. הצפיפות היתה איומה, לא היה מקום לאיש לשבת. אשה אחת ילדה תינוק במצב עמידה, היולדת והתינוק מתו, מפאת חוסר אוויר לנשימה. רבים מן האסירים נהפכו אלימים, שברו חלונות וניסו להימלט, נתפסו ועונו למוות. הנשארים הובאו ליער הסמוך ונצטוו לחפור בורות, האנשים לא ידעו שהם חופרים קבר לעצמם. (היה זה בשלהי 1941).

תרשים של אזור ההשמדה בחלמנו

לאחר שהבורות היו מוכנים, נצטוו האנשים לשכב בהם, זה ליד זה עם הפנים כלפי מטה. כולם נורו בצואריהם ע"י מכונות-יריה. מינואר 1942, כל יהודי לודז' שגורשו, הובאו לחלמנו והומתו. המשלוח הראשון שנשלח בינואר, הורכב מ-750 משפחות, כ-3000 נפש בערך, אנשים מכל הגילים, זקנים בצד יונקי-שדיים שאך זה נולדו, בחורים חסונים לצד חולי-שחפת, אך את כולם פקד אותו גורל מר: המוות! הקרבנות הוטעו, לא נאמר להם לאן הם נלקחים, ומדוע. אדרבה, הגרמנים הפיצו שמועה, שבחלמנו מוקמת קהילה יהודית לכל יהודי פולין. הגרמנים השתמשו באמצעי הטעיה עד לרגעים האחרונים של קרבנותיהם. הם רצו לחסוך במהומות "בעבודתם". היעילות והדייקנות הגרמנית דרשו סדר. ידיעת האמת המרה עלולה היתה להביא התנגדות הקרבנות, משום כך הלעיטו את קרבנותיהם בשמועות שקר. כך, למשל, הפיצו שמועה: היהודים ישוכנו בחלמנו ומשם יילקחו בקבוצות לעבודה, אך כמובן שכולם נלקחו ליער ושם נרצחו.

המשלוחים הגיעו תחילה לכנסיה, שם הניחו הקרבנות את בגדיהם וחפציהם, ונלקחו לטירה. הטירה היתה בנין עתיק חד-קומתי שנהרס במלחמת-העולם הראשונה. על קירות הבנין הודבקה מודעה באותיות גדולות: "**בית מרחץ**". בהגיעם לחלמנו נתקבלו הקרבנות ע"י אנשי גיסטאפו במדים ובבגדים אזרחיים, כן נמצא במקום כוח-משטרה גדול. הגרמנים התיחסו אל הבאים באדיבות, ואף בחביבות, עזרו להם לרדת מהמשאיות. כל זה נעשה כדי להרגיע ולהרדים את עירנות הקרבנות. בין מקבלי פניהם היה גרמני קשיש אחד, בעל נימוסים, קול קטיפתי רך. בבגדים אזרחיים. הגרמנים עשו הכל כדי לרכוש את אמון הקרבנות...

הגרמנים הקפידו - במשך כל שנות קיום אתר הרצח בחלמנו - ששני משלוחים לא ייפגשו במקום פנים-אל-פנים. היהודים שהובאו לחלמנו סברו שמביאים אותם לבית-מרחץ ציבורי. הגרמנים "האדיבים" ספרו לקרבנות שהם עתידים להישלח לגיטו קרוב, שם הגברים יועסקו בעבודה במפעלים והנשים תישארנה בבית, אך לפני השילוח עליהם להתרחץ ולעבור תהליך חיטוי, כולל הבגדים. היהודים קיבלו את ההסבר והתפשטו. ואז הכל השתנה לפתע, החלו להריץ את הקרבנות בברוטליות שאין לתארה כלל, הריצו אותם - כשהם ערומים לחלוטין - אל הבורות שהוכנו למענם.

בעתון הפולני "נובה ז"יצ׳ה" (חיים חדשים) מ-10.1.45 מתאר יאן מישצ׳אק, תושב מקומי, את השיטות השטניות בהן השתמשו הגרמנים כלפי היהודים בחלמנו, תוך ציון עובדה שאחת מ"משאיות המוות", ששימשה להמתת הקרבנות בגז, מצויה עדיין בעיר הסמוכה קולו (קויל). וזה היה תהליך ההמתה: כמאה איש אולצו להדחס לתוך ארגז המשאית שהיה סגור הרמטית, בלי כל פתח איוורור, לתוך הארגז הזה נכנס צינור פליטה דרכו נפלט גז רעיל מן המנוע שהותקן באופן מיוחד לצורך זה. עם דחיסת כל האנשים פנימה, נסגרו הדלתות והמנוע החל לעבוד ולפלוט פנימה את הגז הרעיל, האנשים החלו להחנק, יסוריהם היו קשים משאול וצעקותיהם המחרידות נשמעו למרחוק. כל זה ארך כרבע שעה ואז הכל נדם.

כשהכל נדם הובאה המשאית קרוב לבור שהוכן בשביל הקרבנות, שם חיכו כבר אנשי הס"ס, ובתוך הבורות עמדו אסירים יהודים, שאולצו - תחת צליפות פרגולים - להוציא את הגוויות המעוותות והמלוכלכות מתוך משאית-המוות ולסחוב אותן במהירות מדהימה אלי קבר. "הקברנים" היהודים היו חצי-עירומים. בעת השלכת הקרבנות לתוך הבורות התרחשו לעתים קרובות מחזות קורעות-לב, כשהקברנים נאלצו במו ידיהם לסחוב את יקיריהם, הוריהם, נשותיהם וילדיהם, בלי כל יחס של כבוד, הכל נעשה בצורה ברוטלית משפילה - תחת צליפת הפרגול או יריה מעל לאוזן. ועוד נקודה ראויה לציון: חילול גופות הקרבנות לאחר מותן: הנאצים לא הסתפקו במותם האכזרי של קרבנותיהם, הם חיטטו בכל מקום סתר של הקרבנות המתים, במיוחד במקומות האינטימיים של גופות הנשים, שמא הסתירו דבר-מה...

הטרגדיה המחרידה של רצח מליון יהודים בחלמנו

אחת הטרגדיות האיומות - ואולי המחרידה ביותר - בביצוע של הג׳נוסייד (רצח-עם), שבוצע בידי עם-העמלקים, הגרמנים, נגד העם היהודי, היא טרגדית-חלמנו. לא ידוע בדיוק באיזה יום, אבל אנו יודעים כיום, כי תהליך ההשמדה בחלמנו התחיל עוד בחודש נובמבר 1941. אין לנו מספר מדויק של הנרצחים בחלמנו, אבל ההערכה הכללית היא כי כמליון יהודים בערך נרצחו שם.

״ייחודו״ של מקום-הרצח אינו רק ״בראשוניות״, שזה היה ״בית חרושת למוות״ המוני - הראשון מסוגו - שהופעל בימי השואה, ולא רק בגלל העובדה שבחלמנו נוסה לראשונה תהליך-המתה המונית באמצעות גאז ״ציקלון ב״. לחובת אתר-רצח המוני זה יש עוד ״מרכיב״ חשוב שכדאי לזכור אותו: בין כל אתרי-הרצח - המפורסמים ביותר והמפורסמים פחות - **חלמנו היה אתר-רצח בלבדי ליהודים!** (אם כי הפולנים מנסים ״לספר״ כי גם פולנים הובאו לשם מדי פעם) לחלמנו החלו להביא יהודים מהסביבה הקרובה מנפת קאליש: יהודי קולו (קויל), דומביה, דוברה, טורק, איז׳ביצה, סטאווישין, קוז׳מינקה דווארט, שרדז ועוד.

המקום נבחר בגלל ריחוקו מישוב. אבל לגרמנים-הרוצחים היו עוד שיקולים ״לוגיסטיים״ - בנוסף לכך שהמקום היה אמור לשמש בתור ״תהליך ניסויי״ - יש לזכור שהמקום היה מיועד לכל היהודים שאיכלסו את אזור ה״וארטה-גאו״, ובראש-וראשונה היהודים מגיטו-לודז׳. אבל מענין הדבר, שבקיץ 1942 הגיעו לחלמנו גם טרנספורטים של יהודים מצרפת וממדינות ״בנלוכס״. במיוחד מענין הדבר שיהודים אלה - מארצות המערב - הגיעו לחלמנו, כאילו ״מרצונם הטוב״. הם הגיעו לשם בלי כל ״ליווי״ של אנשי ס״ס, או כל סוג אחר של ליווי. הם הגיעו לשם בתוך קרונות נוסעים רגילים, ולפעמים אפילו במחלקה הראשונה. הם הביאו אתם מטענים כבדים של כלי-בית ומזוודות ארוזות של כלי-בית ומזוודות ארוזות עם הרבה בגדים. האנשים היו מלובשים במיטב בגדיהם, כאילו הם נוסעים לאיזה מקום-ישוב חדש שם הם אמורים ״להתישב מחדש״, כפי שהגרמנים הלעיטו אותם בדברי-תרמית. היו מקרים

וחלק מהרכבות עצרו בדרך, והיהודים ירדו - הלא הם חופשיים לחלוטין - ונתקלו ביהודים מעובדי-הכפייה מקוז'מינקה, אותם שאלו: היכן בדיוק נמצאת העיר קולמהוף? לשם הם אמורים להגיע ולהתיישב במקום?" היהודים שנשאלו, ניסו להסביר להם ש"קולמהוף" (חלמנו) זה מקום שבו יהודים נרצחים. אבל דברי פועלי-הכפיה לא שיכנעו את היהודים מן המערב (אולי בשל קשי-השפה, הם דיברו רק צרפתית, ומעט יידיש). על-כל-פנים יהודים מסכנים אלה המשיכו לנסוע ל"קולמהוף" (חלמנו), תוך אשליה שזה מקום ל"יישוב מחדש".

להלן אנו מביאים כמה עדויות חשובות על המקום ועל "התהליך" האכזרי והמחריד של הרצח. הרי בחלמנו נרצחו בנוסף לכל יהודי ה"וארטה-גאו" (ממחוז לודז'), גם כשבעים וחמישה אלף מעיר-מולדתי לודז'. שני עדים היו עדי-ראיה, מיכאל פודכלבניק ויעקב גרויאנובסקי, שניהם נחטפו והובאו לחלמנו, ובמו עיניהם ראו את כל זוועת הרציחות האכזריות. שניהם הצליחו לברוח משם, ולאחר שהגיעו לישובים יהודיים - שעדיין היו קיימים - סיפרו את "חוויותיהם" הנוראות, ואף העלו אותם על הכתב, למען הדורות הבאים. יעקב גרויאנובסקי ז"ל נספה, אך מיכאל פודכלבניק, זכה ונשאר בחיים ואף היה מהעדים הראשיים במשפט-אייכמן בירושלים.

בנוסף לשני העדויות החשובות הנ"ל, אני מוצאת לנכון להביא מעדויותיהם של: כב' הרה"ג רבי יהושע משה אהרנסון שליט"א מפתח-תקוה-עמנואל, מתוך יומנו ההיסטורי שפורסם לראשונה ע"י מר צבי שנר, מנהל "בית לוחמי הגיטאות", ובו חלק ניכר מיומנו מוקדש לעדות שגבה מפי עדי-ראיה על מה שאירע בחלמנו. בנוסף לכך עדות שנגבתה - מיד אחרי השואה, ב-14 ביוני שנת 1945 - על-ידי שופט-חוקר מפיו של איכר-שכן בחלמנו, אנדז'יי מישצ'אק, על מה שראה הנ"ל במו עיניו בחלמנו. ומשלים את דבריהם, עדותו של יעקב ולדמן מקולו, המעיד על בואם של יהודים מצרפת ובלגיה לחלמנו (עדותו נתפרסמה לראשונה בבטאון "פון לעצטן חורבן" (יידיש, קיץ 1945).

עדותו של מיכאל פודחלבניק

בשלהי דצמבר 1941 הוקפה העיר קולו ע״י שרשרת של יחידות גרמניות.

היהודים הובהלו מבתיהם אל בית היונדראט, שהיה בבניין סמוך לבית הכנסת. הגיעו אוטומובילים ויהודים יצאו מתוך הבניין, הם ומשפחותיהם, וצרורות בידיהם. ביציאה עמד שולחן, לידו עמד קצין ס״ס ובידו רשימת כל היהודים יושבי קולו, וכל אחד אשר נקרא בשמו נצטווה להיכנס אל תוך האוטומוביל. בכל אוטומוביל הוכנסו ארבעים איש בערך. את הצרורות הטעינו על קרון-גרר. השומרים וכן חברי היודנראט אמרו, כי המוסעים יובלו לעבודה בקו מסילת הברזל. בשני אוטומובילי-המשא שהובילו יהודים נהגו גרמנים. במשך היום הוצאו כאלף איש. בין המלווים היה הפולקס דויטשא סיודא מקושצ׳׳אלץ, ששירת בעת ההיא במשטרה הצבאית. הוא אמר ליהודים: ״אל תפחדו, מובילים אתכם לתחנת בארלוגי ומשם תצאו מזרחה״. היהודים, תושבי העיר, הכירו אותו והאמינו לדבריו. כל מכונית חזרה במשך היום 12־ 10 פעמים, ודבר זה הוסיף תוקף להשערתנו, כי אמנם מובלים היהודים לא-הרחק מקולו.

אני לא הייתי בין המובלים, וטעמו של דבר: בעת ההיא רשום הייתי בבוגאי, שבקרבת קולו, ולא נמצאתי כלל ברשימת יהודי קולו. הבאתי אל האוטו את אבי, אמי, אחותי עם חמשת ילדיה. את אחי ואשתו עם שלושת ילדיהם. עזרתי להם באריזת החפצים והטענתם על קרון-הגרר. בחפץ-לב הייתי נוסע אף אני יחד עם הורי ובני משפחתי, אך לא הורשה לי. הייתי עד להשתדלותו של יהודי אחד, גולדברג שמו, בעל מנסרה בקולו, שלאחר שילוח בנו, הפציר בשלטונות הגרמניים למנותו מנהל המחנה של יהודי קולו. הם הבטיחו לו את המשרה.

יום אחד בא במקרה לבית היודנראט, איזה נער, וסיפר כי את היהודים מובילים לא לבארלוגי כי אם לחלמנו - במו עיניו ראה זאת. על כך השיבו הגרמנים, כי שם רק ממיינים את היהודים, ואת החזקים יותר שולחים לעבודה במערב. ובכך נרגעו הרוחות. את החולים הוציאו ביום האחרון. לנהגים ניתנו הוראות לנסוע לאט ובזהירות. האקציה בקולו נמשכה ארבעה-חמישה ימים.

בתחילת ינואר 1942, את התאריך המדויק איני זוכר, היה זה ביום הששי בשבוע, עבדתי מטעם הוועד היהודי בבוגאי בפירוק רפת. נלקחתי יחד עם עוד ארבעה-עשר יהודים אל תחנת המשטרה ונעצרתי באשמת בריחתו של דודני מרדכי פודחלבניק. הז׳נדרם שפליט, פולקסדויטשה מבאביאק, שהיה לו לשעבר סכסוך עם יהודי בשם דנקובסקי, אמר בעת המעצר: ״זה לא יקח עוד זמן רב״. גם דנקובסקי נעצר.

בשבת בשעה ארבע אחרי-הצהרים הגיעה מכונית-משא ובה חמישה-עשר יהודים מאיז׳שביץ. אותה שעה הגיעה מכונית-נוסעים ובה קצין ס״ס, שהיה ידוע לי מזמן האקציה בקולו (הוא-הוא שהיה מוחק מן הרשימה שבידו את שמות הבאים לתוך האוטומיבילים). העלו אותנו על מכונית-משא ויחד עם יהודי איז׳שביץ הובלנו לחלמנו.

ברצוני לציין, שכל היהודים במכונית היו חסונים, מוכשרים לעבודה הקשה ביותר. הגענו אל שטח הפארק שליד הארמון בחלמנו. כל השטח גדור היה בגדר-קרשים שהוקמה לא מכבר, כשלושה מטרים גובה. צפופה היתה הגדר ולא ניתן לראות בעדה דבר מן הנעשה בפנים. השער נפתח והמכונית נכנסה ונעצרה ליד הארמון. בשעת הכניסה לחצר הרימותי קצת את האברזין והבחנתי בערימה של בגדים משומשים. ירדנו. בין שורות אנשי הס״ס הובלנו למרתף, כשהם ממריצים אותנו בקתות הרובים ובצריחות. ספרו אותנו ונעלו את דלת המרתף מאחורינו. כשעברנו בין הטורים, היכו אותנו באלות בקראם: ״מהר, מהר יותר״!

במשך היום הראשון לא אירע דבר. כלואים היינו בתוך המרתף באפס מעשה. עביט שהוצב לעשיית צרכים היה מוצא ע״י אחד מאתנו תחת משמר חזק. דבר אחד יכול הייתי להבחין: בכל מקום ניצבים משמרות חזקים.

על קירות המרתף היו כתובות מרובות. בין השאר היתה שם כתובת ביידיש: ״כל הבא לכאן-שוב לא יצא חי״. לא השלינו עוד את עצמנו לאשר צפוי לנו.

בבוקרו של יום ב׳ נלקחו מאתנו שלושים איש לעבודה ביער. עשרה, ואני בתוכם, נשארנו במרתף. חלון קטן קבוע היה במרתף, אך כולו מוגף קרשים.

בשעה שמונה הגיעה מכונית לארמון. שמעתי קולו של גרמני הפונה בדברים אל הבאים. בין השאר אמר: "אתם תסעו מזרחה, שם מצויים הרבה מקומות-עבודה. אין לכם אלא להחליף את בגדיכם בנקיים שיינתנו לכם ולהתרחץ". נשמעו מחיאות כפיים. מקץ שעה קלה הבחנו ברגליים יחפות רצות במסדרון המרתף, בסמוך למקום כליאתנו. כן הגיעו אלינו קולות הגרמנים: "מהר, מהר!" אין זאת כי אם דרך המסדרון מעבירים את היהודים לתוך החצר הפנימית. פתאום שמעתי חריקת דלת מכונית בהסגרה. נשמעו צעקות, דפיקות בדופן המכונית. אחר-כך שמעתי כי מניעים את המכונית ולאחר 6–7 דקות, משנדמו הצעקות, יצאה המכונית את החצר.

אותה שעה נלקחנו אנחנו, עשרת הפועלים היהודים, למעלה, אל חדר גדול שעל רצפתו היו מוטלים בערבוביה בגדי גברים ונשים, מעילים ונעליים. נצטווינו להוציאם מהר אל חדר אחר, שכבר היה משופע בגדים ונעליים. את הנעליים סידרנו בערימה מיוחדת. בגמר עבודתנו הובלנו חזרה למרתף. ושוב הגיע מכונית, והכל חזר כמתואר למעלה.

שמתי לב לכך, שאוטומובילים היו נכנסים לעתים קרובות יותר מבחוץ, מחוץ לשטח, מאשר היו יוצאים. על יסוד זה באתי לידי מסקנה, שהאוטומובילים היוצאים מחלמנו הם בעלי קיבולת גדולה יותר. עלי לציין, כי בחדר שבו התפשטו היהודים, היו שני תנורים מוסקים היטב.

לעת ערב, משחזרו החברים מעבודתם ביער, סיפרו כי קברו בקבר-אחים גדול את יהודי קלודאווא. את הגוויות הוציאו מתוך אוטומובילים גדולים, צבועים שחור, שבתוכם הומתו היהודים, כפי שמסתבר, בגאזי רעל. הגוויות כולן היו עטופות לבנים, ובתוך המכונית התגוללו מגבות וחתיכות סבון. דבר זה חיזק את השערתי, שלאחר שהתפשטו ניתנו ליהודים מגבות וסבון והובאו אל המרתף ל"רחיצה" כביכול. שלושה-ארבעה מקבוצת העובדים ביער לא חזרו אותו יום: לא הניחו את הדעת והומתו ביריה בו במקום.

למחרת היום הייתי אף אני בין היוצאים ליער. בצאתי הבחנתי באוטומובילים גדולים שעמדו בקצה החצר ואחוריהם כלפי הארמון. דלתותיהם פתוחות היו

ולוחות מונחים להקלת הכניסה לתוכם. השגחתי שעל הרצפה היה סורג של עץ, כגון אלה שמצויים במרחצאות. הכניסו אותנו, שלושים פועלים, לתוך שני אוטומובילים, אחד של משא והשני של נוסעים, והוסענו אל היער שמאחורי חלמנו. כשלושים אנשי ס״ס היו לנו למשמר. ביער היתה שוחה כרויה, קבר האחים הגדול ליהודים המומתים. נצטווינו לכרות את השוחה ולהאריכה, ולשם כך ניתנו לנו מכושים ואתים.

בשמונה בבוקר בקירוב הגיע האוטומוביל הראשון מחלמנו. בהיפתח דלתותיו פרץ עשן כהה. נאסר עלינו אותה שעה להתקרב אל האוטומוביל, אף לא להביט לעבר הדלתות הנפתחות. אך השגחתי, כי עם פתיחת הדלתות הסתלקו הגרמנים מהר מן האוטומוביל. קשה לי לקבוע את טיבם של הגאזים שפרצו מתוך האוטומוביל. עומדים היינו במרחק די ניכר והריחות לא הגיעו לאפינו. במסכות-גאז לא השתמשנו. כעבור שלוש-ארבע דקות עלו אל המכונית שלושה יהודים והשליכו מתוכה את הגוויות. בפנים האוטומוביל היו המומתים מוטלים זה על גבי זה בערבוביה, ומלאו כחצי חללו. מהם - מחזיקים בזרועותיהם את הנפשות היקרות להם; מהם - עדיין יש בהם רוח חיים, ואנשי הס״ס מקרבים קיצם ביריות אקדח, מי שנורה בראשו ומי בערפו. לאחר שהוצאו כל הגוויות חזר האוטומוביל לעבר חלמנו.

שני יהודים היו מגישים את הגוויות לשני אוקראינים (את שמותיהם לא אזכור). הם דיברו פולנית והיו לבושים אזרחית. תחילה היו שלושה אוקראינים, אולם השלישי נכנס במקרה לאוטו והורעל בגאזים. ביקשו להצילו, השתמשו בנשימה מלאכותית, אך לא עלה הדבר בידם. הייתי עד לאותו מקרה.

האוקראינים עקרו שיני הזהב מפי ההרוגים, הסירו שקיקי כסף מהצווארים, הסירו טבעות ושעונים וכדומה. בדקו את הגוויות בדיקה קפדנית, אולי הוסתר זהב באיזה אבר שהוא. בזמן הבדיקה לא השתמשו בכסיות גומי. את התכשיטים וחפצי ערך שמו במזוודה. אנשי הס״ס השגיחו היטב על עבודת האוקראינים.

לאחר החיפוש הניחו את הגופות בשוחה, שכבה על גבי שכבה. ראש של

גוויה אחת ליד רגלי גוויה שניה. הגוויות מונחות זו ליד זו כשפניהן לקרקע. את הלבנים לא פשטו מהמומתים. עומקה של השוחה היה 6 מטרים ו-76 מטרים לערך רחבה. בשכבה התחתונה היו מונחות 6–5 גוויות, בעליונה - עד 30 גוויות. על השכבות שפכו חול בגובה של מטר. הבחנתי כמה פעמים, למחרת הקבורה, שהחול לא כיסה את הגוויות. את השטח לא שמרו כנראה בלילות. כשעבדתי אני במקום זה היה אורך השוחה-הקבר עד ל-20 מטר לערך. במשך היום נקברו בה כאלף נפש.

האוטומוביל, שבו הרעילו את האנשים, היה בו מקום ל 80-90 איש. בזמן שהותי בחלמנו השתמשו בשתי מכוניות. שלישית עמדה בחצר נטולת גלגל. לשטח היער הובלו יום-יום 12–13 משלוחים. מספר המורעלים בגאזים הגיע לאלף.

יום אחד, היה זה ביום השלישי, הביאו משלוח שלישי לשטח היער. בין הגוויות שהוצאו מהמכונית ראיתי את אשתי ושני ילדי - ילד בן שבע וילדה בת חמש. שכבתי ליד גווית אשתי וביקשתי שיירו בי. אחד מאנשי הס״ס ניגש אלי ואמר: ״ברנש זה יכול עוד לעבוד היטב״ - והיכה אותי שלוש פעמים באלה והכריחני להמשיך בעבודה.

בצהריים ניתן לנו אוכל. נצטווינו לצאת מן השוחה בלי האתים ולהסתדר במעגל. אף אנשי הס״ס כבר היו מסודרים במעגל השני. נתנו לנו קפה שחור והאוכל שהביאו אתם היהודים בצרורותיהם. אותו ערב, לאחר העבודה, תלה את עצמו במרתף קשיוואצקי, איש קולדובה, ועוד יהודי אחד שאיני זוכר את שם משפחתו. ביקשתי לעשות כמותם, אך שידלוני לא לעשות כן.

עשרה ימים עבדתי בחלמנו. כל יום - ואותו סדר של הכחדת יהודים.

באותם ימים ניספו יהודי בוגאי ואחר-כך יהודי איז׳שביץ. ביום השישי הובאו צוענים מלודז׳. בשבת הגיע הטראנספורט הראשון מגיטו לודז׳. אותה שעה שהגיעו היהודים מלודז׳ נעשתה בקבוצת העובדים שלנו ״סלקציה״. עשרים מבינינו שנמצאו חלושים - הומתו; את מקומם מילאו יהודים מלודז׳. בלילה

באנו בדברים עם חברינו החדשים, שהיו כלואים במרתף סמוך. הם שאלו אם טוב הוא המחנה ואם ניתנת מנת-לחם הגונה. ספרתי להם כיצד העניינים כאן, והם השיבו: "אנחנו מרצוננו הטוב נרשמנו לעבודה בקולו". תחילה הייתי משדל את חברי לבריחה, אך הם היו כה מדוכאים, עד כדי כך שנבצר מהם להחליט ולעשות.

שעה שהיינו נוסעים לעבודה שמתי לב, כי חלון אחד של המכונית ניתן להפתח. מסרתי על כך לחברי וינר מאיז'שביץ והצעתי תכנית של בריחה. החלטנו לבצע את הדבר למחרת היום: בשעת הנסיעה לעבודה נקפוץ בעד החלון ונברח אל היער. למחרת, בכניסתנו לאוטומובילים, הפרידו בינינו - אני הוכנסתי למכונית-משא, והוא, וינר לאוטובוס. החלטתי לברוח לבדי. כאשר המכונית כבר היתה ביער פניתי אל השומר המלווה בבקשה שיתן לי סיגריה. כשקיבלתי את הסיגריה נרתעתי, והחברים הקיפו את השומר בזה אחר זה - ביקשו אף הם סיגריות. בתנועת-פתע מהירה חתכתי בסכין, שהיה טמון עמי, באברזין שמימין לנהג וקפצתי מתוך האוטומוביל. ירו כמה פעמים אחרי והחטיאו. לאושרי לא היה אוטובוס מאחורינו, באופן שירו רק מתוך מכונית המשא.

דבר העדרו של האוטובוס עורר בי השערה, שווינר ברח ומשום כך נעצר האוטובוס מדרכו. ברוצי ביער ניסה מישהו, אזרח רכוב על אופניים, לעצרני אגב יריות באקדח. נמלטתי. התגנבתי לתוך איזה גורן והתחבאתי בשחת. בבוקר שמעתי קול אנשים ליד הגורן, עומדים ומסיחים שהגרמנים מחפשים יהודים שברחו. מקץ יומיים, ושום דבר-אוכל לא בא אל פי, יצאתי בהתגנב מן הגורן ושמתי פעמי לכיוון גראבוב. בדרך סרתי לביתו של איכר אחד (לא אדע שמו) והוא נתן לי כובע-איכרים. גילחני והראה לי את הדרך.

בגראבוב מצאתי את וינר מאיז'שביץ.

מגראבוב יצאתי לזאשוב (ריישא), ונותקו קשרי עם חלמנו. וינר אבד, כפי הנראה בסביבות זאמושץ', בשנת 1944.

גביית-עדות מפי מיכאל פידחלבניק מקולו, בן ה-38, ביום ה-9 ביוני 1945. דבריו מסר לשופט-החוקר של בית הדין המחוזי בלודז' וולאדיסלאב בדנז'. הפרוטוקול נתפרסם ע"י השופט בספרו "אובוז סטראצן וו' חאלמניה נאד נרם" (מחנה ההשמדה בחלמנו על נהר נרם). הספר הופיע בפולנית בהוצאת הספרים של המכון הממשלתי בוורשה, בשנת 1946.

עדותו של יעקב גרזיאנובסקי

קטעים מעדותו של יעקב גרויאנובסקי, האיש הראשון אשר הצליח להימלט מחלמנו (עיירה בפולין, כ-=45 ק"מ ממערב ללודז' בה הקימו הגרמנים מחנה השמדה), שם כפו עליו להיות קברן של המומתים בגאז. הוא הגיע לגטו וארשה (כנראה בפברואר 1942) ומסר על הנעשה בחלמנו לארכיון רינגלבלום, הארכיון המחתרתי של גטו וארשה. על סמך עדות זאת עיבדו בארכיון דו"חות בפולנית ובגרמנית על הנעשה בחלמנו. הדו"ח בשפה הפולנית היה מיועד לידיעת נציגות ממשלת פולין הגולה בווארשה, על מנת שתעביר את המידע ללונדון. ואכן הנציגות העבירה את המידע על המתרחש בחלמנו ללונדון.

הנוסח הגרמני של הדו"ח היה מיועד להפצה בקרב אוכלוסיה גרמנית, בתקווה שמידע זה יביא לתגובה כלשהי. לא ידוע אם אמנם הדבר נעשה.

גרויאנובסקי עצמו נספה בשואה בנסיבות בלתי ידועות. עדותו המקורית, וכן הדו"חות בשפה הפולנית והגרמנית, שמורים בארכיון רינגלבלום במכון היהודי ההיסטורי בווארשה, התרגום העברי של דברי העדות נעשה מן המקור היידי.

ביום ב', ה-5 בינואר (1942), נקראו נציגי היודנראט אל הז'אנדארמריה[7] של איזביצה, שם הובהר להם שעליהם לכבד את הוראות הז'אנדארמריה, שכן אין היא משרד-העבודה, אשר להוראותיו אין מתייחסים. נאמר להם

[7] משטרה

לצאת לפרוזדור ובנתיים הוכנה רשימה של אנשים, ביניהם זקנים וחולים. לאחר-מכן נקראו היהודים פנימה וכן הובא גם ראש שירות-הסדר (הכינוי הגרמני למשטרה היהודית), נמסרה לידיו רשימה של כ-40 איש שיהיה עליהם להתייצב עוד באותו היום בז׳אנדארמריה.

מבין הבאים נבחרו החסונים יותר והם נצטוו להתייצב ביום ג׳, ה-6 בחודש, בשעה 7 בבוקר, מצויידים באתי-חפירה או מעדרים, וכן בלחם ליום אחד. נאמר להם שהעבודה תימשך יום אחד או יומיים ובסיומה יישלחו חזרה לבתיהם. אני הייתי בין אותם הארבעים.

מבין הז׳אנדארמים ידועים לי השמות הבאים: 1) סגן יוהאנה, 2)סמל-משטרה פלצפידר, 3) ז׳אנדארם פולקס-דויטשה שמאלץ. בסך-הכל היו שבעה ז׳אנדארמים.

בטוח אני לחלוטין כי הם ידעו בדיוק לאן לוקחים אותנו. אני חוזר ואומר שהם ידעו במאה אחוז, אולם למרות זאת לא הזהירו אף יהודי אחד מהצפוי לו אלא רימו אותנו.

לומר את האמת, לא רציתי להתייצב למחרת בבוקר לעבודה. אלא שהורי לחצו עלי מאוד בטענה שזהו צעד נכון אשר יציל אותי משילוח למחנה שנה זו, כי כפי הנראה המקום הוא המחנה עצמו. עליכם לדעת כי זה שלוש פעמים התחמקתי מהמחנות.

״מכאן לא נצא״

ובכן, יום ג׳ בבוקר, התייצבו 15 איש. חיכינו עד לשעה 8. יותר אנשים לא הגיעו. הז׳אנדארמים החלו חוטפים אנשים מהרחוב וגוררים אנשים מביתהם. כך נתפסו 19 איש. אולם 5 מהם שוחררו, בשל היותם זקנים מדי או צעירים מדי. נשארו, אם כן, 14 איש, יחד עם אלה שהתייצבו מרצונם היינו 92. נערכה רשימה מדוייקת, כולל הפרטים האישיים של כל אחד.

בינתיים הגיע רכב עם ז'אנדארמים[8]. ספרו אותנו והעלו אותנו לרכב. לכל אחד מאתנו היה תרמיל עם בגדים.

הרכב בו נסענו עשה רושם רב על כולם. קרובי המשפחה שלנו היו עדיין משוכנעים שמדובר במחנה-עבודה. הקהל הפולני הגיב בצורה זו: הצעירים צחקו ולעגו, המבוגרים בכו.

נסענו בכיוון קולו. מקולו המשכנו באותו הכביש לחלמנו. מקום זה היה כבר אז ידוע בכל האיזור, שכן ארבעה שבועות קודם-לכן היה גירוש מקולו ודושציה. נפוצו שמועות מחרידות שכל אלה אשר גורשו לחלמנו לא חזרו. אלא שלא ידענו מה בדיוק קרה ואיך.

בחלמנו חיכינו על הכביש כחצי שעה, ולאחר-מכן הסיעו אותנו לארמון. זוהי חורבה נטושה עוד מימי מלחמת-העולם הראשונה. הארמון נמצא מימין לכביש. משמאל נמצאים הכנסיה והכפר עצמו. כל הבתים בסביבת הכנסיה הוחרמו על-ידי הגסטאפו.

הגענו בשעה אחת ושלושים בצהריים. בשני השערים עמדו אנשי גסטאפו וז'אנדארמים היו על המשמר.

כאשר נכנסנו לחצר השניה נפתח הרכב ואנחנו נזרקנו החוצה. פקדו עלינו להניח את התרמילים בצד ולהסתדר בשורות של שניים. מעתה והלאה היה לנו עניין עם אנשי ס"ס במדים שחורים, דהיינו רייכסדויטשן בעלי דרגות בכירות.

כאשר נכנסנו פנימה יותר לתוך החצר, ציוו עלינו למסור את כל הכסף וחפצי-הערך. לאחר-מכן ספרו 15 איש (אני ביניהם), הקיפו אותנו באנשי משטרה-צבאית. הובילו אותנו למרתפים שבארמון. מישהו אמר לי שישנם כ-15 חדרי-מרתף.

---

[8]. שוטרים

סגרו אותנו, את כל 15 האנשים, בחדר-מרתף אחד. את יתר 14 האנשים סגרו בחדר-מרתף אחר.

למרות שהיום עוד היה בעיצומו, כבר שרר חושך במרתף. כמה פולקס-דויטשן מבין השומרים ציידו אותנו בקש. לקראת הלילה הכניסו לחדר עששית. בערך בשעה 8 בערב הביאו קפה שחור לא ממותק ותו לא. מצב הרוח היה ירוד. דמיינו לעצמנו את הגרוע ביותר. כמעט כולם בכו. התנשקנו ונפרדנו איש מרעהו. היה קר מאוד. נצמדנו אחד לשני וכך, בלי שעצמנו עין, עבר עלינו הלילה. דיברנו כל העת על היהודים שגורשו קודם-לכן מהערים קולו ודושציה. כפי שהמצב הצטייר לנו, היינו בטוחים שמכאן כבר לא נצא.

ביום ד׳, ה-7 בחודש, הלם הז׳אנדארם התורן בדלת ופקד עלינו לקום. מחמת הקור לא ישנו ממילא... כעבור מחצית השעה הביאו קפה שחור ולחם אשר הוצא מהחבילות שהבאנו עמנו. ראינו בכך נחמת-מה ואמרנו איש לרעהו כי יש לנו אלקים גדול בשמים ועוד נצא לעבוד.

בשעה שמונה ושלושים בבוקר הוציאו אותנו לחצר. שישה מבין האנשים נשארו מאחרו. אלה הוכנסו למרתף השני כדי להוציא משם שתי גופות של אנשים מקלודובה אשר התאבדו בתליה (אינני יודע את שמותיהם). היו אלה קברני-כפיה. את הגופות זרקו לתוך המשאית עליה פגשנו גם את שאר 14 הקברנים מאיזביצה. מיד עם צאתנו מהמרתף הקיפו אותנו 12 ז׳אנדארמים ואנשי גסטאפו מצויידים במכונות-יריה נוסף ל 29 הקברנים ושתי הגופות היו במשאית גם 6 ז׳אנדרמרים מצוידים במכונת יריה. בעקבותינו נסעה מכונית ובה כ-10 ז׳אנדארמים ושני אזרחים. נסענו לכיוון קולו. לאחר נסיעה של כ-7 קילומטרים בכביש, פנה הרכב שמאלה לכיוון היער. כאן נפרצה דרך של כחצי קילומטר לעומק היער. הרכב נעצר וקיבלנו פקודה לרדת ולהסתדר בזוגות. אחד מאנשי ה-ס״ס פקד עלינו להישאר לבושים בבגדים התחתונים ומכנסיים, חולצה ונעליים. כמו-כן ציווה עלינו לקחת את אתי-החפירה שלנו.

את המעילים, הכובעים, הסוודרים, הכפפות וכל השאר היה עלינו להניח על האדמה, למרות ששרר כפור נורא.

שני האזרחים הורידו מהרכב את אתי-החפירה והמעדרים וחילקו אותם בין האנשים. רק 8 מבינינו לא קיבלו את כלי-עבודה. הם נצטוו להוריד את שתי הגופות מהרכב.
עוד בשעה שהתקרבנו אל היער, הבחנו בכ-14 איש, קברני-כפיה מקלודובה, אשר הגיעו כפי הנראה לפנינו. הם עבדו כבר, לבושים בחולצות בלבד.

וכך זה נראה: 21 איש, בזוגות, מצויידים באתי-חפירה ומעדרים, מאחוריהם 8 האנשים עם שתי הגופות, ומסביבנו גרמנים עם מכונות-יריה. גם על אנשי קלודובה שמרו כ-12 ז׳אנדרמים. זאת אומרת שבסך-הכל היינו מוקפים ב-30 ז׳אנדארמים.

כאשר ניגשנו אל הקבר, קיבלו אותנו אנשי קולדובה בלחישות: ״מנין אתם״? ואנו ענינו: ״איזביצה״. והם: ״האם רואים אתם איזה חורבן מתרחש כאן? כמה אתם?״ ענינו: ״עשרים-ותשעה״. ההתלחשויות נקטועו בשל העבודה. הורדנו את הגופות אל הקבר. את הקופות הביאו מהרכב אל הקבר אותם שמונה האנשים אשר עדיין לא קיבלו כלי-עבודה. הם לא נאלצו לחכות זמן רב עד שהגיע רכב נוסף עם קורבנות. הרכב היה בעל מבנה מיוחד והוא נראה כך: גודלו היה כגודל המשאית רגילה וצבעו אפור, סגור מאחור על-ידי שתי דלתות אטומות לחלוטין. בפנים היתה המשאית מצופה בפח. לא היו בפנים מקומות ישיבה. הריצפה היתה מכוסה בלוחות-עץ כמו בבית-מרחץ ועליהם מחצלת.

בין הרכב עצמו לבין תא-הנהג הפרידו שני צוהרים, דרכם היו מציצים בעזרת נורה חשמלית לראות אם הקרבנות כבר מתו. מתחת ללוחות-העץ נמצאים שני צינורות באורך 15 ס״מ אשר יוצאים מתא הנהג. הם מסתיימים בפתחים אשר דרכם חודר הגאז. מיתקן-הגאז נמצא בתא-הנהג, שם יושב הנהג לבד כל העת, אותו האיש במדי ס״ס עם סמל הגולגולת. גילו היה בערך 40. היו שני כלי-רכב מסוג זה.

כאשר היה רכב-הגאז מגיע, הוא היה נעצר כ-5 מטרים מהקבר. המפקד של משמר-האבטחה, איש ס״ס בעל דרגה בכירה, היה רוצח וסאדיסט מיוחד

במינו. הוא ציווה על 8 האנשים לפתוח את דלתות רכב-הגאז ומיד הורגש ריח חריף של גאז. בפנים היו צוענים מלודז', אותם היו ממיתים בתוך רכב-הגאז. הם לקחו עמם את כל חפציהם - אקורדיונים, כינורות, כלי-מיטה ואפילו שעונים ודברי-זהב. לאחר שהדלתות עמדו פתוחות כ-5 דקות בערך, קרא הגרמני בצעקה: "אתם היהודים, להיכנס ולהעיף את כולם החוצה". היהודים פתחו בריצה לעבר רכב-הגאז והחלו גוררים החוצה את הגופות.

כיוון שהעבודה לא התנהלה לשביעות רצונו של מפקד אנשי הס"ס, הניף את ה"ביקוויאץ" (שוט בעל מספר זנבות) ונתן צעקה: "לכל הרוחות, אני מיד ניגש אליכם! והחל מצליף על הראש, האוזניים והעיניים; בקיצור, היכן שבא, עד שכולם התמוטטו. אלה מבין השמונה שלא הצליחו לקום על רגליהם נורו מיד במכונת-יריה. כשראו זאת האחרים, אספו את שארית כוחותיהם וקמו להמשיך בעבודה.

את הגופות שהורדו מרכב-הגאז זרקו לערימה כמו זבל; אחת אחר השניה גררו אותן ברגליים או בשערות. מעל לקבר עמדו שני אנשים שהיו זורקים את הגופות לקבר. בתוך הקבר עמדו שני אנשים אחרים, אשר סידרו שכבות; כלומר, השכיבו את המתים עם הפנים לאדמה, בצורה כזאת שלרגליו של אחד היה מונח הראש של אחר. על כל זה ניצח איש ס"ס מיוחד, אשר נתן הוראות מה לעשות. אם היה נותר חלל קטן, היו דוחפים לתוכו גופה של ילד. האיש עמד מלמעלה עם ענף עץ-אורן בידו וניצח בו - היכן יש לשים את הראש, היכן הרגליים, היכן הילדים והיכן החפצים. כל זה נעשה בצעקות-זעם, במכות ובליווי קללות. בשכבה אחת היו כ 180-200 איש. לכל 3 משאיות-גאז היו לוקחים כ-20 קברנים לכסות את המתים בעפר.

תשע משאיות גאז

בתחילה היו קוברים פעמיים. יותר מאוחר, כאשר היו מגיעות כ-9 משאיות-גאז (ז"א 9 פעמים 60 גופות), היו קוברים שלוש פעמים.

בשעה 12 פקד מפקד הס"ס להפסיק את העבודה. ציווה עלינו להסתדר בזוגות, ספר את האנשים והורה לנו לצאת מהקבר. כל העת היינו מוקפים בשומרים. ובכלל, השומרים לא זזו מאתנו אף לא לרגע קט. אפילו את צרכינו נאלצנו לעשות במקום שעבדנו.

הובילו אותנו למקום שם היו מונחים חפצינו. ציוו עלינו להתיישב במהירות על החבילות, אחד ליד השני. עדיין היינו מוקפים שומרים. נתנו לנו קפה מר וקר וחתיכת לחם קפוא. זו היתה ארוחת-הצהריים. כך ישבנו כמחצית השעה; ואז שוב הסתדרנו, ספרו אותנו והובילו לעבודה.

במקום-העבודה עצמו נהגו בנו בדיוק באותו אורח כמו ביום הקודם. לאחר שהסתדרנו ספרו אותנו. לאחר-מכן הוציאו מתוכנו 8 אנשים אשר לא יכלו לעבוד בצורה נמרצת מספיק. שמונת הנבחרים יצאו מהשורה בשקט, ראשיהם מורכנים. ברור שלפני שניגשנו לעמדות-העבודה של היום הקודם - איש איש לעמדתו - היה עלינו להתפשט ולהשאר רק בנעליים, תחתונים, מכנסיים וחולצה (איש אחד אשר לבש שתי חולצות הוכה בצורה רצחנית). את כל חפצינו הנחנו במקום אחד. כעבור מחצית השעה הגיע המשלוח השני של קברנים, כלומר אלה אשר שהו במרתף האחר. גם הם עברו את אותו התהליך. כל השטח בו נמצאנו היה מוקף בז'אנדארמים מצויידים במכונות יריה מוכנות להפעלה. נוסף לכך היה היער מלא בפאטרולים של ז'אנדארמים. ובכלל, בכל הזדמנות נדרשו הז'אנדארמים להתנהג בנוכחותנו בצורה החייתית ביותר.

שמונת ה"מתעסקים" עבדו כ-20 צעדים מאתנו. אחד מהם, מיכל וילטשינסקי, בן 19 מאיזביצה, פנה אלי ואמר: "תהיה בריא. הלוואי ולפחות אתה תישאר בחיים. אנו מסתלקים מהעולם. והלוואי ולפחות אתה תצא מהגהינום הזה". האחרים מבין השמונה כלל לא פצו פה. רק נאנחו בחוסר-אונים.

כעבור שעתיים הגיע רכב-הגאז הראשון עם צוענים. אני קובע בבטחון מלא שההמתה בוצעה ביער. בדרך-כלל היה רכב-הגאז נעצר כ-100 מטרים מקבר-ההמונים, אבל בשני מקרים - פעם אחת באותו יום ד' עצמו, ופעם

שניה ביום ד׳ ה-14 בחודש, כשבתוכו יהודים - נעצר הרכב כ-20 מטרים מהקבר.

המתים נראו כישנים

כפי שמסרו לנו חברינו מבין שמונת ה״מתעסקים״, היה בתא-הנהג מיתקן מיוחד עם כפתורים. מהמיתקן מתמשכים שני צינורות לתוך הרכב עצמו. הנהג (היו 2 כלי-רכב-גאז ושני נהגים, תמיד אותם השניים) היה לוחץ על כפתור וקופץ מתוך הרכב. מיד היו נשמעות צווחות, צעקות חסרות-אונים ונקישות חזקות בקירות הרכב. כל זה נמשך כ-15 דקות. לאחר-מכן היה הנהג נכנס חזרה לתא-הנהג, מדליק נורה חשמלית לראות אם האנשים כבר מתו והיה מסיע את הרכב למרחק כמה מטרים מהקבר. לאחר המתנה של כ-5 דקות היה ה״ביאקוויאץ״ פוקד על 4 מה״מתעסקים״ לפתוח את הדלתות. ריח חריף של גאז נדף מבפנים. כעבור כ-5 דקות איש הס״ס: ״נו, אתם יהודים, לכו להניח תפילין!״ - כלומר, להוציא את המתים.

המתים היו מונחים בערימה באנדרלמוסיה גדולה. הם היו עדיין חמים ונראו כישנים. הלחיים לא היו חיוורות אלא בעלות גוון-עור טבעי עדיין. כפי שמסרו לנו ה״מתעסקים״ היה להם חם, כיוון שהיה להם עסק עם גופות חמות.

אני חוזר על תהליך עבודתם. 4 מה״מתעסקים״ היו מוציאים את המתים וזורקים אותם לערימה, וזאת כל העת תחת צעקות מכות. 2 אנשים אחרים היו גוררים את המתים וזורקים אותם לקבר. 2 האחרונים, אשר היו בקבר עצמו, היו מסדרים את המתים לפי הוראותיו של איש ס״ס מיוחד.

ערירי בעולם

באחד הימים קיבלתי את הבשורה המרה שהורי היקרים ואחי נקברו. בשעה 1 בצהריים כבר היינו בחזרה בעבודה. ניסיתי להתקרב אל המתים כדי לראות ולו רק פעם אחת, האחרונה, את יקירי. פעם אחת קיבלתי מכה עם גוש

אדמה קפואה מהגרמני טוב-המזג שפיית-הסיגריות בפיו ובפעם השניה ירה לעברי ה"ביקוויאץ". איני יודע אם התכוון להרוג אותי או שבמקרה לא פגע, עובדה היא שניצלתי.

עבדתי בקצב מואץ, כשאני מתעלם מצערי, בכדי שאוכל לשכוח ולו רק לרגע את מצבי הנורא. נותרתי ערירי בעולם, היחיד מכל משפחתי שמנתה 60 נפש. לפנות ערב, כאשר אנו הקברנים עוזרנו לכסות את המתים בעפר, הנחנתי ברגע מסויים את כלי-העבודה בצד', ובעקבותי עשה כך גם מיכאל פודכלבניק, ואמרנו בלחש 'קדיש'. לפני צאתנו מהקבר נורו למוות חמישה מה"מתעסקים".

אחרי-הצהריים שוב שתה ה"ביקוויאץ" בקבוק משקה חריף, וכתוצאה מכך שוב היכה את כולם מכות רצח. אחרי-הצהריים קברנו עוד 4 משאיות-גאז. לקראת הסיום ירו למוות ב-7 קברנים.

החל מיום שישי החלו לפזר כלור על הקברים, וזאת בשל הריח החריף של גוויות מתפוררות שהתפשט באוויר.

עמנו במרתף היו גם שלשה יהודים מלודז' ומהם נודעו לנו פרטים נוספים על גורל 750 המשפחות מגיטו לודז'. הם הגיעו ביום ה' ברכבת לקולו. שם הכניסו אותם לבית-המדרש. בחרו מתוכם 18 גברים חסונים, אשר נשלחו בנפרד לשמש כקברנים.

את ארוחת-הערב כולה אכלו האנשים מלודז', אשר היו רעבים מאוד.

בשבת, ה 17 בינואר, אמרנו "וידוי" לפני יציאתנו. באותו יום קברנו 7 משאיות-גאז עמוסות קורבנות מלודז'. אחרי-הצהרים הגיעו 5 קציני ס"ס לצפות בקבורה. בשעה 5 בערב, לפני סיום העבודה, הגיעה מונית עם פקודה להרוג 16 איש. כפי ששיערנו, היה זה עונש על בריחתו של אברהם רויס (אשר ברח ביום שישי ב-10 בלילה). בחרו ב-16 איש וציוו עליהם לשכב בקבוצות של 8 בתוך השוחה, עם הפנים אל המתים, ובמכונות-יריה פילחו את ראשיהם.

חשבנו שביום א׳ לא נעבוד, כפי שזה היה שבוע קודם-לכן. האנשים מלודז׳ מסרו לנו עוד, שמחיר עתון בגיטו לודז׳ הוא 10 מארק. אחרי ארוחת-הערב שקענו בשינה עמוקה.
ביום א׳ ה-18 בינואר 1942, נודע לנו בעת ארוחת הבוקר שאותו יום נצא לעבודה. בשעה 8 כבר היינו במקום. פרקנו מעל המשאית 20 אתים חדשים ו-4 מעדרים. מכך הסקנו ש״בית-החרושת״ לא רק שלא יפסיק לעבוד, אלא עוד יגביר את הקצב. מן הסתם עוד יומתו כל יהודי וארשה בגאז. את השערותינו ביססנו על העובדה שהגיע כבר גם תורם של יהודי לודז׳.

עד ארוחת הצהריים קברנו 5 משאיות-גאז. בשל העובדה שביום א׳ לא היה צוות הז׳אנדארמים מלא ואילו קברנים היו רבים, זרקו את כל חפצינו לתוך הקבר. גם את ארוחת-הצהריים אכלנו באותו יום בתוך הקבר. כפי הנראה הם חששו שמא נתקוף אותם. ואכן, לא פעם רצינו להתנפל על התליינים שלנו, אלא שקני מכונות-היריה המכוונים לעברנו מילאו אותנו פחד ומורא.

בשיחות הליליות שלנו האשמנו את עצמנו תכופות בפחדנות; ועד היום אינני מבין מדוע אנשים בריאים, שלא היה להם עוד מה להפסיד, נמנעו ממעשה כזה. ייתכן והסיבה היתה שלא רצינו במעשה של גבורה לשמו, אלא להינצל באמת כדי להזעיק ולהזהיר את כל היהודים.

כמה מלים בקשר לז׳אנדאמים השומרים. בדרך כלל הם התייחסו אלינו בעוינות או באדישות. רק אחד מהם התהלך כל העת עצוב, לא צעק על איש מאתנו ולא האיץ בנו בשעת העבודה. אנו אמרנו, ראו איזה גרמני אנושי, לא יכול להתבונן בטבח שעושים בנו.

אחרי-הצהריים קברו 4 משאיות-גאז נוספות. באותו יום לא הרגו איש.

בתום תפילת ערבית ואמירת ׳קדיש׳ החלטנו שיש להימלט בכל מחיר. בהיותי ללא-פרוטה, ביקשתי מקלמן ז״בסקי מאיזביצה שיתן לי כמה מארקים. הוא הוציא 50 מארק שהיו תפורים (בבגדו) ומסר לי אותם.

לפנות בוקר ניסיתי לעקור את אחת הלבנים, בעקבות הדוגמה של רויס אשר ברח דרך צוהר של מרתף. שוב לא הלך (לא הצלחתי).

"אני יהודי מהעולם הבא"

ביום ב׳, ה-19 בינואר 1942, בעת שעלינו על המשאית, הנחתי לכולם לעבור לפני ובעצמי נכנסתי האחרון. הז׳אנדארמים ישבו בצד הקדמי. באותו יום לא נסעו אנשי ס״ס בעקבות המשאית. מימיני היה חלון קטן שנפתח בקלות. בעת הנסיעה פתחתי את החלון. זרם אויר פרץ פנימה. נבהלתי מאוד וסגרתי את החלון בחזרה. אבל החברים, בעיקר מוניאק האלטר, עודדו אותי. לאחר שהחלטתי, ביקשתי בלחש מהחברים לעמוד באופן כזה שזרם האוויר לא יגיע אל הז׳אנדארמים. פתחתי במהירות את החלון, הוצאתי את הרגליים, סובבתי את הגוף, תפסתי בדלת, השענתי את הרגליים על הצירים, הוריתי לחברי לסגור את החלון מיד כאשר אשתלשל למטה, וקפצתי. התגלגלתי כמה גלגולים ותוך כדי-כך שיפשפתי את עור ידי. דאגתי היחידה היתה שלא לשבור רגל. לא היה איכפת לי לשבור יד, כי העיקר היה שאוכל ללכת ולהגיע למקום יישוב יהודי ראשון. העפתי מבט לוודא שהמשאית ממשיכה בנסיעה. ואכן כך היה. ללא שהות פתחתי בכל כוחותי בריצה דרך שדות ויערות, עד אשר כעבור שעה הגעתי לבית-איכרים פולני.

נכנסתי ובירכתי בברכה הפולנית: "יבורך ישו הנוצרי!" בעת שהתחממתי ניסיתי לגשש מה המרחק משם לחלמנו. המרחק היה 3 קילומטרים בסך-הכל. קיבלתי חתיכה גדולה של לחם ותקעתיה בתוך הכיס. כאשר עמדתי לצאת, שאל אותי האיכר כבדרך אגב אם אינני יהודי. הכחשתי מכל-וכל, אולם בכל זאת ביקשתי לדעת מדוע הוא חושד בי.

והוא אמר: "בחלמנו זו ממיתים בגאז יהודים וצוענים".

נפרדתי בברכה פולנית והלכתי לדרכי. כעבור הליכה של שעה, שוב הגעתי לבית כפרי פולני. כאן כיבדו אותי בקפה לבן מתוק וחתיכת לחם. האנשים אמרו: "בחלמנו זו ממיתים בגאזים יהודים וצוענים וכשיגמרו איתם יתחילו

אתנו". צחקתי. לאחר שקיבלתי את המידע הדרוש לי להמשך הדרך, שוב יצאתי לדרכי עד שהגעתי לכפר גרמני (את בתי-הכפר הגרמניים אפשר היה להבדיל בקלות מאלה הפולניים, לפי בנייתם העשירה ולפי האנטנות שהוצבו על גגותיהם). החלטתי לאזור את כל כוחותי הנפשיים לחצות את הכפר. רק בקצה הכפר נתקלתי בבית כפרי פולני. כאן התברר לי שאני נמצא 14 קילומטרים מגרבוב, מקום בו היה קיבוץ יהודי. הצגתי את עצמי כפועל-פחם פולני אשר צריך להגיע לגרבוב לעבודה. בעל-הבית שלח אותי לכפר אחר לאיש בשם גרבובסקי, אשר היה בעל עגלה וסוס והוא יוכל להסיעני עד לגרבוב.

בדרך-כלל השתדלתי ללכת בדרכים צדדיות, אבל במקרה זה, כדי להגיע לכפר המסויים, נאלצתי לעשות כברת-דרך לאורך הכביש הראשי. ברגע מסויים הבחנתי ברכב משטרתי. לבי נעצר בקרבי. כבר ראיתי את עצמי בידי הגרמנים. ברגע האחרון תפסתי בזרועה של איכרה אחת ופניתי איתה לדרך צדדית, כשאני שואל ומתעניין בפרווה למכירה. המכונית חלפה ואני ניצלתי. קראתי לאלוקים ולהורי שיעזרו לי להציל את עם ישראל.

אצל גרבובסקי הצגתי את עצמי כוויצ׳כובסקי הנוסע לגרבוב לעבוד. הסתבר שהאיש נוסע לשוק בדומביה, גם את שכנו, אליו שלח אותי, לא מצאתי בביתו מכיון שגם הוא נסע לשוק בדומביה.

שוב הלכתי זמן רב כשכל העת אני מהרהר בחוסר-המזל שלי. שאלתי עובר-אורח בקשר לדרך. כל העת נשמרתי להתרחק מתחנות-הז׳אנדארמריה, כי לא היתה ברשותי כל תעודה שהיא.

לבסוף הגעתי לכפר במרחק של 7 קילומטרים מגרבוב. הצלחתי לשכנע איכר פולני להסיעני לגרבוב תמורת 15 מארקים. לבשתי את מעיל הפרווה שלו וכובע פרווה וכך הגענו לגרבוב ביום ב׳ בשעה 2 בצהריים. היהודים חשבו אותי לפולקס-דויטשה, כיוון שהייתי ללא סימן-היכר. שאלתי על הרב. הייתי מגודל-זקן (בחלמנו לא התרחצנו ולא התגלחנו).

"מי אתה"?

"רבי, אני יהודי מהעולם הבא"...

הוא התבונן בי כבמשוגע.

אומר אני: "רבי, לא תחשוב שמשוגע אני או שמא יצעתי מדעתי. אני יהודי מהעולם-הבא. רוצחים את כלל ישראל. אני עצמי קברתי עיר שלמה של יהודים. ובנוסף לכך את הורי, אחי וכל משפחתי. נותרתי ערירי בעולם". בשעה שדיברתי בכיתי מרה.

שאל הרב: "היכן רוצחים אותם?"

אמרתי: "רבי, בחלמנו. ממיתים את כולם בגאז ביער וקוברים אותם בקבר-אחים".

הנערה המשרתת (הרב היה אלמן), עיניה נפוחות מבכי, הביאה לי קערה עם מים. נטלתי ידי. הפצע בידי הימנית התחיל לגרד.

כאשר נודע העניין ליהודים, הגיעו המוני-אנשים אל הרב ואני סיפרתי להם פרטים על המאורעות הנוראים. כולם בכו.

אכלתי לחם בחמאה ושתיתי תה ובירכתי את 'ברכת-הגומל'.

עדותו של הרב יהושע משה אהרונסון שליט"א

(מתוך יומן קונין[9]*)

כינויים: פאטעלניא - קאטארינקא - גאזאוואניא
תרגום: מחבת תיבת נגינה תחנת גז

ממתים ידך ה' - ממתים מחלד - חלקם בחיים!
(תהלים י"ז - י"ד)

בחורף שנת תש"ב, כשהיינו עוד בביתנו, שמועה שמענו ונמס כל לב, והיא כי קהילות עבריות שלמות, אנשים נשים וטף, יהודים, מובלים באופן נורא מאוד להריגה, כצאן לטבח יובל, בכל יום ויום עיר אחרת. מקודם קיבלו צו, לשלם איזהו פעמים מארק (במקום אחד = חלמנו 8 מארק ועוד יותר) מס-גולגולת מכל נפש יהודי, במקום אחד אמרו שזה להוצאות הדרך, ובמקום אחד = חלמנו נתנו שם אחר (לצורך אימפונגען = זריקות וכדומה) ואחרי עבור איזהו שבִיעות באים מכוניות בלוית חברי הגרמנים ומכניסים את כל היהודים לתוכם ונוסעים אתם למקום לא-ידוע, ומאז אין לנו שום ידיעה מהם. בכל עיר ועיר אבל גדול ליהודים, צום בכי ומספד. גוזרים תענית תפילה וצדקה, הרבה פורשים את עצמם ממאכלות אסורים שהורגלו במשך שני המלחמה ונעשה להם כהיתר. הרבה בורחים למקום אחר ורבים לורשה. המצב ברחוב היהודים נורא ואיום, "גיא-צלמות", אין דבר ברור או ידוע, באמצע חודש ינואר (STYNEZ) 1942 כבר נודע לנו פשר דבר ע"י יהודי אחד, ששמו **מיכל פאדכלעבניק** מקויל (עכשיוווארטאבריקען). באחרונה דר בכפר בוגאי הסמוך לקויל. הוא סיפר לנו כך (כותב אני רק תוכן וקיצור הדברים פה ואם יעלה בידנו יכתוב מר **אברהם זייף**[10] באריכות כל פרטי הדברים באר היטב, וכל מה שיודע בענין זה): ביום 9 בינואר 1942 באו לבוגאי חברי הגסטפו ודרשו 15 אנשים גבורים וחזקים לעבודה על איזהו ימים (מאיזביצה לקחו גם כן

---

* עדותו של הרב אהרונסון נכתבה ביומנו במחנה קונין שנת 1942

[3]. אברהם זייף - מאסירי המחנה בקונין, מיוצאי גוסטינין. מן המקורבים ביותר להרב אהרונסון. שם קץ לחייו בזמן המרידה של אחרוני האסירים.

כ-15 אנשים), ופאדכלעבניק נלקח עמהם. למחרתו נסעו באוטו עד חצר חלמנא, עכשיו נקראת קולמהויף, הלא היא בין עיר קויל לדומביא. שם הניחו אותם במרתף, יום השבת היה, ראו תיכף שלא טוב עמהם. כי מצאו על הכותל כתובים חרוזים שונים כמו: "יודען, וייסט, דאס קיינער קומט פון דא נישט ארויס לעבענדיג" = ""יהודים! דעו לכם כי איש אינו יוצא מכאן חיים" (יידיש)., ועוד. גם היתה להם שיחה מאחורי הפרגוד, כי בחדר השני של המרתף ישבו גם כן חבורה של יהודים אחרים, שסיפרו להם בדיוק נמרץ ממה שמתרחש בבית זה.

ביום הראשון לשבוע היתה שביתה, ישבו כל היום בצערם הנורא במרתפם. ביום השני בבוקר נלקחו מהם עשרים יהודים ונשלחו ליער, ועשרה נשארו במרתף, גם הוא פאדכלעבניק - היה בין עשרה הנשארים. מזמן לזמן שמעו קול רעש גדול בצעקות איומות ומשונות, בכל פעם נשמע קול סאונו של אוטו, הנוגשים אצים בקראם: "מהר, מהר!". קול פסיעות אנשים יחפים וקול צעקות נוראות ("שמע ישראל!" וכדומה) הגיעו לאזנינו, המשברות לב לרסיסים. במשך עשרה דקות נשקט קול הצעקות ואנחות עד ששקטו לגמרי. ואז בכל פעם אחרי עבור הרעש באו אליהם חברי ה"זאנדערקאמאנדע" של הגסטפו ולקחו אותם למעלה בזריזות גדולה וראו לפניהם מחזה נורא: בחדר גדול מונחים מפוזרים בגדים שונים - עליונים ותחתונים - מאנשים נשים וטף, מצווים אותם ליקח הכל כמו כשהוא - בחיפזון נמרץ - ולהניחם באולם שני גדול. שם מונחים כבר בגדים שונים - מכנסים אף מחוכים ומנעלים - עד אין מספר באי-סדר ואי-משטר בתערובות. כשגמרו עבודתם זו - להריק ולנקות את החדר הראשון מבגדים המפוזרים שמה בכל פינה ופינה - החזירו אותם למרתפם. וכן הי' כמה פעמים בכל יום.

למחרתו, ביום ג', נשארו אחרים והוא נלקח ונשלח ליער באוטו תחת שמירה גדולה, נסעו בערך 10 דקות מחלמנו ליער הסמוך, שם קברו קברים גדולים מאד, הבורות היו משופעים, רחבים מלמעלה וצרים מלמטה, בערך כל חצי שעה בא אוטו. היו חבורות יהודים מיוחדים שפתחו הדלת ויצא עשן קל שחור קצת, אז נתרחקו משם וכשפסק העשן לצאת, לקחו מאוטו גופים חמים ערומים (אנשים - רק במכנסים תחתונים, ונשים-בכתונת) וזרקו אותם ארצה.

אז נגשו חברי הגסטפו וצבתים בידם הלכו בין שורת החללים, ובדקו בהם ובמקומות המסתרים שבגופם אם לא הטמינו שם איזהו מטמון, כסף וזהב ואבנים יקרות. כל אשר מצאו לקחו, גם שיני-זהב הנתחבים בפה הקדושים לקחו ותלשו. ואחרי החיפוש לקחו שוב חבורה אחרת מאלו היהודים והשליכו אותם הבורה. שם כבר עמדו יהודים אחרים והטמינו אותם (הוא מיכל פאדכלעְבניק היה בראשונה למעלה אבל היות, שראה שאם אחד נחלש מכים אותו ואח״כ הורגים אותו, בחר לו לעמוד בבור למען לא יתראה כל כך חוצה) ובין כך נסע האוטו לחלמנו, ובא שוב בחזרה וחוזר חלילה. בין ההרוגים הכיר גם כן את אשתו ואת ילדיו. בערב כסו בעפר קצת הבור, ונסעו לחלמנו.

לפי סיפורו של פאדכלעבניק, נהרגו באופן כזה בחלמנה לערך 800–700 איש במשך יום אחד. חללי הקדושים הונחו בבור כדגים מלוחים, זאת אומרת: ראשו של זה בצד רגליו של זה ופניהם למטה. כל קבר היה בערך 8 מטר רוחב, 6 מטר עומק, ובאורך גוף של איש. הגופות הונחו מתחתית הבור עד שפתו - ג׳ מאות קדושים. אורך הקבר הכללי היה גדול עד מאוד (בדיוק אינו יודע, משום שאחרי שכיסו את הבור לא היה לבור שום צורת קבר). לבו היה אז דומם כאבן, ועבד בבחינת מכונה, ובכלל כל העבודה שם היתה כעין בית תעשיה של קטל-רב. הקברנים היהודים אשר לא יכלו להוסיף לעבוד את עבודתם הנוראה במרץ הראוי, צוו השומרים העריצים להניח את עצמם בקבר וירו בהם. כשנתמעט מספר הקברנים הביאו קברנים חדשים מעיר לודז׳. כדאי לציין שפודכלעבניק הנ״ל, שמע שם, שמלודז׳ הביאו לחלמנו בחודש דצמבר 1941, כמה אלפים צוענים (ציגיינער) והמיתו אותם גם כן באופן הנ״ל.

שם בחלמנו-קילמהויף, בערך 80–70 מטר מכביש קויל-דומביא, עומד בית בירה וגדר סביביו כמובן, השמירה שם חזקה מאד, אין נותנים לשום אדם בעולם אפילו רק להביט שמה ואין צריך לאמר להכנס שמה.

כשמביאים חבורת יהודים, דורשים לפניהם שאל יפלו לבם ביראתם, כי נלקחים המה לעבודות-כפיה ונוסעים מפה לחזית העבודה, ומתחלה צריכים לנקות את עצמם, לרחוץ גופם ולעשן בגדיהם ולמטרה זו הביאום לכאן.

כשנכנסים לפרוזדור כתובה על דלת החדר "באדע-אינשטאלט - בית מרחץ (גרמ') הזאנדער-קאמאנדע אצים וממהרים עליהם עד מאד, שיפשיטו את בגדיהם במהירות רבה, ואז נפתחת דלת מצד שני שם כבר עומד אוטו. מי שאינו רוצה ליכנס תיכף שמה, הורגים במכות אכזריות, ודוחפים אותו לאוטו. הדלת נסגרה, אין מקום לאויר שם כלל וכלל, היהודים האומללים מתחילים לצעוק מרה עד שבמשך עשרה דקות הקולות יחדלון, כי נחנקו כולם על קידוש השם, עבור שהם מזרע ישראל.

כך היה דבר יום ביומו. צר היה מאוד בערב, בנשף יום. כאשר השיבו את הקברנים אל המרתף, קרעו את שטרי-הכסף אשר היה להם, אחד רופא-שיניים מאיזביץ היו לו חמשה אלפים מארק בכיסו, קרע את כספו ושבר את שעונו הזהב. הצעיר מאחים קשיבצקי מקלודאווע, עלם בריא משכמו ומעלה גבוה קומה, איבד את עצמו לדעת (תלה את עצמו) וחבריו לצרה - וביניהם גם פאדכלעבניק הנ"ל - עזרו לו ומשכו ברגליו כדי לקצר את גסיסתו. אחרי כן רצו להצית אש ולשרוף את בית-ההריגה, אבל לדאבונם היה הבית בית-חומה. צר להם מאד. לברוח לא היתה להם האפשרות, אבל פעם אחת נסעו באוטו-משא, פאדכלעבניק ראה האפשרות פניו, ועשה חור במכסה האוטו ודרך שם ברח, במשך ריצת אופני האוטו תיכף אחרי עבור עשר רגעים רדפו אחריו, אבל עלה בידו להטמין את עצמו עד עבור הגסטפו הרודף אותו. בא לגראבאווא ואחר כך לקראשניעוויץ, אבל והיות ששם כבר היו "שטעק-בריף" = מכתבי הסברה (גרמנית) אחריו, ברח לגוסטינין ומשם לווארשא. עוד שני קברנים, חבריו בצרה זו, ברחו באותו יום משם לווארשא.

שמענו אז בימי החורף האיום שנת תש"ב, כל זאת סמרו ראשנו וחשך מאור עינינו, ובכל זה, יש מאמינים ורובם מפקפקים בדבריהם, אולם עכשיו אין עוד כל ספק אצלנו אודות אמיתת הדברים, כי מלבד עדותם של פודכלעבניק ואינז'ניר בורנשטיין מקויל וואלראך מקלודבה, ועוד אנשים נאמנים, סיפרו לנו הרבה פולנים פרטים כעין אלו: מדי יום ביומו באו מחנות גדולים של יהודים, מתחנת קויל לקחו אותם הזאנדער-קאמאנדע של הגרמנים - לבית המדרש בקויל, שם היו כל הלילה, ובמשך הזמן נלקחו משם, ישנם מפעם לפעם הרבה הרוגים על אתר (מלבד ילדים שמתו בחורף מסיבת הקור הנורא, שהיה שם).

מספרים נוראות מחלמנו, אולם אין אני מאמין לכל, ועד כאן הם דברים ברורים, ומכאן ואילך בפרק זה הם רק רשמי דברים ספקיים והחוקר יחקר אודות אמיתתן, והוא: בחורף שנת תש"ג סופר לנו, שהיות שרבו כבר הנקברים - ביער אצל חלמנו - עד אין מספר וכבר נרגש סרחון האויר ועיפושו, פתחו הקברים וזרקו על הגופים סיד צלול. אחר כך התחילו לשרוף גופי הקדושים החדשים. כבר אין מביאים דרך העיר לבית הכנסת רק ישר מתחנה לקליינבאהן = הרכבת שמסילתה צרה מהרגיל חלמנתה. מספרים גם כן שעובד שם "באגער", מכונה לחפירת הקרקע, כדי למעט בעדות-ראיה של הקברנים. אומרים שאופן המיתה הוא בדרך פשוט, האוטו סגור מכל צד אין מקום כניסה לאויר, כשמתחיל לנסוע, צנור העשן שצריך לצאת חוצה - נכנס לפנים והעשן חונק נפשות האומללים היושבים סגורים בפנים. אומרים, שבאחרונה, היות שכבר אין מקום לקבור חפרו את הקרקע ושתלו שם עצים, באופן זה ישנה שם - בחלמנו - עכשיו רק יער צעיר, אין מכיר מה מתחת לעפר אבל - "ארץ אל תכסי דמי"!!!

מספרים שביער קארזמיערז' הסמוך לפה כל השטח מלא קרבנות מקדושי ישראל, לפי שאומרים הפולנים המה יהודי זאגורוב (זה היה עוד קודם מעשה קויל).

וייסלפיש מז״כלין שהיה פה, סיפר, שהוא בעצמו היה בין הנשלחים מז״כלין בפורים תש"ב ובעת שהגיעו לשוק בקראשניעוויץ (כביש קויל) עלה בידו לברוח.

כמה וכמה אכרים פולנים מסביבת קאנין הביאו אלינו שטרי-ממון (באנקנאטין) של מאה ושל חמישים מארק, הרבה נדברים מארבע חתיכות שונות משטרי כסף במספרים שונים. על שאלתנו מניין לכם זה, אמרו שבכל כבישי קויל מונחים היו הרבה ממון קרוע שקרעו אותם היהודים על האוטו בדרך נסיעתם כי ראו את אשר לפניהם, לאן נוסעים, וזרקו דרך החורים ממון קרוע, חפצים שונים וכלים יקרים - נשברים לרסיסים, והם דבקו שטרי כסף הקרועים לאחדים.

תמונת ציורה של עידית בירקין

גירוש ילדי לודז׳ לחלמנו ב1942

גביית עדות משפטית אחרי המלחמה על חלמנו

גביית עדות מפי אנדז'יי מישצ'אק מחלמנו, בן 49, איכר, פולני, קתולי, ביום ה-14 ביוני 1945 בחלמנו, על-ידי השופט-החוקר של בית-הדין המחוזי בלודז' ולאדיסלב בדנאז'.

אני תושב קבוע של הכפר חלמנו, מחוז קולו. ביתי עומד מול גן הארמון (מצד הנהר נר). בזמן שהארמון היה קיים - אפשר היה לראות דרך חלונות ביתי את חלונות הארמון. יש לי 5.5 הקטר אדמה ואני מנהל משק גנים.

באמצע נובמבר 1941 באה לחלמנו קבוצת אנשי "גיסטאפו" עם לאנגה בראשה. באותו זמן בא ה"לנאדראט" מקולו (את שמו איני יודע). הם בדקו היטב את כל הארמון ואף את מרתפיו. בסוף החודש התחילו להוביל חמרי בנין והחלו בהקמת מחנה.

את שטח הארמון הקיפו בגדר הדוקה מקרשים בגובה .52 מטרים בערך. רק מצד הנהר השאירו שטח קטן גדור בתייל. הארמון עמד על הר, באופן שהקמת גדר מקרשים מצד הנהר, כלומר לרגלי ההר לא היתה עשויה להסתיר את הנעשה בחצר הארמון.

מלבד הארמון תפס ה"זונדרקומאנדו" ס"ס קולמהוף (כך נקראה הפלוגה שבאה להקים את המחנה) את בית הכומר, בית הוועד, האכסנייה ובתי-מגורים של איכרים בכפר חלמנו. את האיכרים, שבתיהם הוחרמו, העבירו לכפרים אחרים, או צרפו אותם למשקים אחרים. בתחילה לא ידענו לשם מה הוקם המחנה.

ב-9 בדצמבר 1941 הגיעו באוטומובילים 700 היהודים הראשונים מקולו. הביאו אותם לפנות ערב, ובמשך כל הלילה החזיקו אותם בארמון. בבוקר הובילו אותם באוטומובילים "שחורים" (שאח"כ קראנו להם "אוטו-תופת") בכיוון היער שעל-יד חלמנו. האוטומובילים היו חוזרים כעבור שעה בערך, ולוקחים אתם משלוחים נוספים של יהודים מהארמון. שמנו לב, שבחצר נצטברו

ערימות בגדים. בערב הגיע משלוח חדש מקולו, שנשאר במשך הלילה בארמון, ובבוקר הועבר גם הוא ליער שעל-יד חלמנו. הדבר חזר ונשנה במשך ימים אחדים.

אח"כ בא שינוי. את היהודים היו מביאים באוטו-משא אל הארמון, מכניסים אותם פנימה, ואח"כ מוציאים אותם ומובילים ב"אוטו-תופת". נפוצו שמועות שהאוטומובילים האלה משמשים להרעלה בגאזים. למרות חוסר כל מגע בין הז'נדרמים לבין האוכלוסיה המקומית, הגיעו ידיעות לאנשים על הנעשה בארמון.

כמקור הידיעות שלנו שמשו יהודים-פועלים, שעבדו בעבודות עזר, פולנים (8 במספר), שהובאו מפוזנא, מ"הפורט ה-8", שעבדו גם הם בעבודות עזר, ונשים ובחורות מקומיות, שעבוד במחסן-המצרכים (קאנטינה) ובמטבח. אח"כ בא שינוי ביחס הז'נדרמים לאוכלוסיה, ולא פעם אפשר היה להיוודע מהם הרבה על הנעשה בשטח מחנה ההשמדה.

ב"מחנה המוות" בחלמנו פעלו 3 אוטו-תופת, אחד גדול ושניים קטנים יותר. את המידות ואת הקונסטרוקציה שלהם אינני יכול לתאר, מפני שאינני מבין באוטומובילים, ואף לא הרשו להתקרב אל האוטומובילים האלה. אח"כ שמעתי לא פעם מפי הז'נדרמים, שלתוך האוטו הגדול אפשר היה להכניס 150 איש, ולאוטו הקטן 100–80 איש. בתחילה היו מביאים יום יום לחלמנו אלף נפש. בקרב הז'נדרמים היתה רווחת המימרה: "יום אחד - אלף אחד".

את המטען היו נוטלים מהיהודים בחלקו עוד במחנה ובחלקו בחלמנו. היהודים היו פושטים את בגדיהם בארמון, והיו נכנסים לאוטו רק בלבנים, מפני שהיו מרמים אותם ואומרים להם שהם הולכים להתרחץ. לאחר נסיעת ה"אוטו-תופת", היו זורקים את הבגדים דרך החלון לחצר, ואח"כ חייבת היתה פלוגת פועלים יהודים להעביר אותם לערימה הכללית של הבגדים, שנמצאה בגן. ערימה זו היתה בגובה –34 מטרים ולפחות באורך של 15–10 מטר. הז'נדרמים היו מאיצים ביהודים, שעבדו בסידור הבגדים, ומכים אותם באכזריות. רק לאחר ניקוי השטח היו מכניסים קבוצה חדשה של יהודים לארמון. את היהודים, שעבדו בסילוק הבגדים, ראיתי פעמים רבות.

על שמרמים את היהודים, ואומרים להם שהם הולכים לבית המרחץ - דיברו הז'נדרמים בעצמם. הם סברו, שזוהי המצאה טובה, מפני שהיא חוסכת להם טרדות בטיפול בקרבנות.

את הבגדים היו מובילים ללודז'. הנהגים היו פולנים. לא נתנו להם להיכנס לשטח הארמון. ציוו עליהם לחכות בכביש. נהגים גרמנים היו מכניסים את האוטומובילים לחצר, ושם היו פורקים אותם. אח"כ היו מחזירים את האוטומובילים לכביש ומוסרים אותם לנהגים הפולנים. פעמים רבות שוחחתי עם הנהגים, ונודע לי, שהם היו פולנים מעסקים פרטיים. אנשי הס"ס חילקו הרבה חפצים בין הגרמנים המקומיים.

באביב באה למחנה ועדה מברלין, בתוכה אזרח שמן אחד, שהיהודים אמרו עליו שהוא ראש הגיטו בלודז'. הוועדה דרשה מהזונדרקומאנדו קולמהוף, לקבל משלוחים גדולים יותר של יהודים. המשלוחים האלה הגיעו ל-1000 עד 2000 איש. את המשלוחים האלה היו מביאים תמיד באוטומובילים.

כשנעשה חם, התחילו הגופות שבקבר הכללי להירקב. "האדמה זזה". האוויר היה מורעל באדים בשטח רחב. נתרבו מקרים של מחלת הטיפוס. הגרמנים הפסיקו את קבלת המשלוחים. במהירות נבנו שני כבשנים (אפשר היה לראות את הארובות), והתחילו בשריפת הגופות. חפרו את הקברות המשותפים וציוו על היהודים (מהפלוגה המוגדלת המיוחדת - "פלוגת היער") לשרוף את הגופות בכבשנים. כפי ששמעתי, היו מסיקים את הכבשנים בעצים. לאחר שריפת הגופות (ההפסקה נמשכה כחדשיים), התחילו לקבל שוב משלוחים של יהודים. אני מציין שעל שריפת הגופות ידעתי לא רק בדברי היהודים שעבדו בזה, אלא גם מתוך כך שהכבשנים פלטו עשן ולא הובאו שום משלוחים.

את היהודים התחילו להביא בקיץ 1942 במסילת הברזל לפובייירצייה. שם היו מורידים אותם ומובילים אותם ברגל לטחנה בזאוואדקי. הם היו לנים בטחנה, ובבוקר היו מובילים אותם באוטומובילים לארמון. מכאן והלאה לא נשתנה סדר הפעולה. את מספר המשלוחים שהגיעו במסילת הברזל, אינני יכול לקבוע; אולם לפי חשבוני הכיל כל משלוח כאלף נפש. נוסף למשלוחים הרגילים במסילת הברזל, היו מגיעים משלוחים באוטומובילים.

מצב זה נמשך עד אפריל 1943. אז החלו בחיסול המחנה ובטישטוש עקבותיו. פירקו את הגדר, הוציאו את החפצים וכד׳. ב-7 באפריל 1943 פוצצו את הארמון, זרעו עשב על הקברות (בקשו ממני להשאיל כלים לזריעת עשב והוואכמייסטר לנץ שאל אצלי מגרפה). פירקו את הכבשנים, ואת הלבנים העבירו למקום אחר. ב-11 באפריל 1943 נסע הזונדרקומאנדו ס״ס קולמהוף. במקום נשארה פלוגה קטנה של ז׳נדרמים, ששמרה על ״מקום ההריגה״. הז׳נדרמים האלה היו מהמשמרות המקומיים. המפקד היה ז׳נדרם מסומפולנו. כשהזונדרקומאנדו ס״ס קולמהוף נסע, לקח אתו את הפולנים, שמילאו תפקידי עזר. היו אלה: (כאן נזכרו 7 שמות). היה עוד פולני שמיני, שקראו לו ״מאריאן״, שבטעות הוכנס לתוך האוטו והורעל בגאז. היה זה בראשית ינואר 1942. קברו אותו לחוד בגן הארמון. הפולנים האלה חפרו בתחילה את הקבר המשותף ביער, אח״כ שלחו אותם לעבודות אחרות, כמו תיקון אוטומובילים, נשיאת החפצים, הורדת המטען מהאוטו. לא שמעתי שהם היו בודקים את הגופות. לא שמעתי על שום אוקראינים.

מלבד אנשי הס״ס עבדו בזונדרקומאנדו קולמהוף ז׳נדרמים ומשטרה קרימינלית (לפושעים פליליים). בסה״כ פעלו אז בחלמנו 150־120 גרמנים; אח״כ גדל מספרם עד ל-180 בקירוב. בראשונה שימש כמפקד לאנגה (את דרגתו ואת שמו איני יודע). לאחר מכן אוברלויטננט לאנג, טראנספורט-קומאנדיר בהם.

באביב בא שינוי במפקדת המחנה. למפקד נתמנה האנס בוטמאן, כממלא מקומו של פלאטה. אני זוכר שמות של גרמנים אלה, שפעלו ב״מחנה-המוות״: 1. הפלה, וואכמייסטר (את שמו איני זוכר) ניהל את מחלקת המשק; 2. לנץ (כינו אותו ״דוקטור״ - האכזרי מכל הגרמנים בחלמנו; סאדיסט זה מוכרח היה בכל יום להרוג במו ידיו לפחות יהודי אחד; בירסטינגה (כאן בא פירוט) - השגיח על החפצים יקרי הערך והתכשיטים.

חברי הזונדרקומאנדו ס״ס קולמהוף התייחסו בזמן הראשון לאוכלוסייה המקומית באופן הגרוע: באים במקלות היו מכריחים אותם ללכת לעבודה וכו׳. אולם אח״כ הוטבו היחסים ונעשו תקינים לגמרי. הס״ס השתמש בראשונה בטלפון

שבוועד הכפר. מזכיר הוועד של הכפר, סט. קאשינסקי, כנראה ידע משום כך יותר מדי, מפני שנאסר והוצא להורג. קאשינסקי שלח מכתב אל באות-כח דיפלומטית שבו תיאר את הנעשה בשטח. המכתב נתפס כנראה. חוץ מקאשינסקי ואשתו לא הושמד אף איש מתושבי המקום.

לא שמעתי שלאנשי הזונדרקומאנדו ס"ס קולמהוף היו אהובות פולניות מהאוכלוסיה שבסביבה; האהובות שלהם היו גרמניות מקולו או מהכפרים הסמוכים.

אל "מחנה-ההשמדה" היו תחילה מביאים יהודים מהעיירות הסמוכות ואח"כ מגיטו לודז'. לכאן אף הובאו יהודים מכל קצווי תבל: מהונגריה, מיוגוסלביה, מצ'כוסלובקיה, מצרפת ומיוון. לאחר שהיה מגיע משלוח כזה, היו לז'נדרמים סיגריות מאותה ארץ שממנה בא המשלוח. ברוב המקרים היו הגרמנים משלמים בסיגריות בעד מצרכי מזון, ולכן יכולנו לדעת מאין באו המשלוחים. אגב, הז'נדרמים לא היו מסתירים את העובדות האלה. זכורני שהם היו אומרים, שהגיע משלוח של "יהודים עשירים מווינה" ו"יהודים עשירים מהאמבורג". לאנשים במשלוחים אלה היה מטען גדול יותר והיו לבושים יותר טוב. היהודים שהובלו למיתה, היו לפעמים זורקים פתקאות. פעם אחת הרימותי פתקה כזאת. המלים הראשונות בה היו: "אנחנו יהודים מלבוב". היהודים היו קורעים שטרות כסף וניירות ערך וזורקים אותם על הכביש. הם לא ידעו את האמת על גורלם עד לרגע האחרון; לכן לא היו שום התקוממויות.

היו גם משלוחי פולנים. ידענו שעומדים להגיע משלוחים של פולנים, לפי שהמשמרות בימים אלה היו מוגברים. מקרים אלה היו לעתים קרובות. כנראה, הביאו פעם קבוצת נזירות, פעם אחרת 12 קצינים פולנים, וקבוצה גדולה של ילדים פולנים ועוד. אני עצמי לא ראיתי את המשלוחים האלה – סיפרו לי עליהם נשים שראו אותם (הלנה קרול, ויקטוריה קוזנצקה). לאחר פיצוץ הארמון מצאו בין החורבות צלבים, מדליונים וכד'. הגרמנים היו מעמידים באופן דימונסטרטיבי (=הפגנתי) צלב על הגזוזטרה של הארמון.

מחוץ למשלוחים הגדולים היו מביאים באוטובוסים לארמון גם אנשים יחידים. את האנשים האלה היו מצרפים למשלוחיהם. את הפולנים היו מביאים עוד

בשנת 1942 זכורני, שהנהג "טוני" אמר פעם (בינואר 1942): "אוטו פולני מוכן". נעשתה, כנראה, איזו פעולה גדולה יותר ביחס לפולנים. ראיתי גם צוענים, שהובאו באוטומובילים מכיוון קולו.

באמצע שנת 1942 (כך נדמה לי) באה ועדה מברלין, שהשתתפו בה שלושה או ארבעה אנשי גיסטאפו. קיבלו את פניה בכבוד רב והראו לאנשיה את כל השטח. אמר לי הפולני סקז'יפצ'ינסקי, שבשעה שהכניס לאוטו של אנשי הגיסטאפו האלה בנזין, הצטחק אחד מהם אליו. למחרת נודע, שלא היו אלה אנשי גיסטאפו, אלא "ריגול זר". הז'נדרמים אמרו: "...חשבנו שאלה היו משלנו, אבל הם לא היו מאנשינו".

הגרמנים ניהלו רשימה מדוייקת של האנשים שנרצחו בחלמנו. הקהילות היהודיות חייבות היו לשלם 4 מרקים גרמניים בעד העברת כל יהודי לחלמנו. בידי כל נהג היתה רשימה של יהודים שהוא מוביל. בחורף 1942 נשרפה דירת שאלק. לאחר כיבוי התבערה ציוו עלי ועל מ. לודביצקי לשמור על המקום השרוף, כדי שהאש לא תתלקח שוב. אז מצאתי תיק (לודביצקי לא ראה זאת) של הנהג שקראו לו טוני, ושאנו קראנו לו "קולטוניאז" (טיפש). בתיק היו רשימות שונות הנוגעות להעברת יהודים. איני יודע גרמנית, לא הבינותי את הרשום ברשימות. שרפתי את התיק מפחד שהגרמנים ימצאו אותו אצלי.

במרס 1944 בא שוב לחלמנו הזונדרקומאנדו ס"ס קולמהוף. אלה היו אותם גרמנים, שהיו כאן כמעט במשך כל שנת 1942, מהאביב עד חיסול המחנה. רבים מהם לא חזרו. המפקד, כמו קודם, היה בוטמאן. הפלה אמר, שהיה "אי-שם ביוון". שוב הוקמה גדר-קרשים גבוהה סביב לכל שטח הגן. הובאו צריפים. שני צריפים הוקמו בחלמנו (שם הוחזקו הבגדים), ושניים ביער של חלמנו. הפעם היו מביאים את היהודים ישר לחלמנו. היו סוגרים אותם למשך הלילה בכנסייה, ובבוקר מובילים אותם באוטומובילים ליער של חלמנו. שם היו מכניסים אותם לאחד הצריפים, שעליו היה תלוי שלט: "רופא" וכתובת "בית מרחץ". שם היו היהודים פושטים את בגדיהם. אחרי-כן היו מכניסים אותם ב"אוטו-תופת" ואומרים להם שיובילו אותם לצריף שלישי. כאן היו נועלים את

הדלתות, והמנוע היה מתחיל לפעול. האוטו היה נוסע בכיוון הכבשנים. שם היו זורקים את הגופות והאוטו היה חוזר, כדי להביא משלוח נוסף.

ביער היו מעבידים בקביעות 40 יהודים, שנקראו "וואלד-קומאנדו" (פלוגת היער). מהם נודע לנו באיזו שיטות השתמשו הגרמנים בזמן האחרון. היו שולחים אלי יהודים להביא ירקות, ולכן היה לי מגע תמידי איתם. היהודים גרו באסם, שם נמצאו גם בתי-מלאכה של חייטים וסנדלרים. החייטים היהודים היו מוחזקים כבולים באזיקים, בקומה השנייה של האסם. בזמן האחרון היו בחלמנו 47 יהודים, לפני כן 80‾90. היו שואלים אז תחנה קטנה לטחינת העצמות מפורביירצייה וכן גם לוקמוביל מפורביירצייה.

כעבור חודשים אחדים (בערך ביולי 1944) נגשו לחיסול המחנה. כפי שסיפרו היהודים, הושמדו הפעם בחלמנו 15000 נפש. קשה לי להגיד אם מספר זה הוא אמיתי. כעת היו המשלוחים מגיעים בעיקר מחוץ לארץ, מעבר הגבול הצ'כי, יתכן שדרך גיטו לודז'. הפעם היו מתנהגים עם היהודים בצורה הגונה, כדי שלא לגרום להתנגדות כלשהי. את הבגדים שהיו במצב טוב יותר - היו מעבירים ללודז', ואת הבלויים היו קורעים במכונה מיוחדת שהובאה לשם כך, והקרעים נשלחו ללודז'. את הכבשנים הרסו ואת הלבנים זרקו ביער. בטחנה הוחזרה לפוביירצייה. בתחילה (בשנת 1942/3) השתמשו לכתישת העצמות ב"מכתשי-יד".

הפולנים, שעבדו לפני כן במחנה, לא חזרו הפעם. הז'נדרמים אמרו ששלושה מהם (כאן נזכרו שמותיהם) אינם בחיים ושלושה (אף כאן נזכרו השמות) "נשלחו לאושבינצים".(=אושוויץ)

כשהתקרבו צבאות הסובייטים, ניגשו לחיסול היהודים האחרונים. הוציאו אותם בקבוצות של חמישה-חמישה. ציוו עליהם לשכב על הארץ וירו בראשיהם. הפעם התקוממו היהודים. אחד מהם, מייצ"סלב או מאכס ז'ורבסקי, שהיה מזוין בסכין, פרץ את שורת הז'נדרמים וברח. הז'נדרמים לא הצליחו למצוא אותו. החייטים היהודים שברו את הדלת שהובילה למטה. כשנכנסו לשם גרמנים (בתוכם לנץ) - היהודים הרגו אותם. הגרמנים כוונו מכונות יריה לדלת האסם והתחילו לירות פנימה. באותו זמן הציתו את האסם.

כך הושמדו היהודים האחרונים בחלמנו. נוסף לז'וראבסקי ניצל היהודי שמעון סרברניק, שהגרמנים ירו בקדקדו וחשבו שהוא נהרג. הפצע לא היה אנוש, וסרברניק ניצל. את הכתובת של סרברניק וז'וראבסקי - איני יודע. את האוטו, הנמצא בבית-החרושת של אוטרובסקי - לא ראיתי. הרטנר מפובי"רצ"יה היה בא לעתים קרובות לחלמנו, הם היו מוציאים משם מזוודות מלאות חפצים. בשנת 1944 בא לחלמנו לשם פיקוח גר"יזר. נדמה לי שהוא בא גם בשנת 1942. שטח "מחנה המוות" בחלמנו נשמר בקפדנות. הסיסמה הוחלפה בכל יום ונשלחה מפוזנא.

זה נגמר הפרוטוקול ולאחר קריאתו באו על החתום

(-) אנדז'"י מישצ'אק(-) ו. בדנאז' שופט-חוקר

אמירת תהילים בטקס הנחת אבן זיכרון
לקרובנות מחנה ההשמדה "חלמנו".

תמונה: רבני העיר בטקס הנחת אבן הזכרון במעלה אדומים
משמאל: הרב שריאל רבה של העיר מעלה אדומים.

יד זכרון לניספים ב"חלמנו"

[כתבה מעיתון "אינדקס" ר"ח אב תשנ"ג]

יד זכרון לניספים ב"חלמנו"

השבוע, הונחה במעלה אדומים, אבן זכרון להנצחת היהודים שנספו במלחה"ע השניה, במחנה ההשמדה "חלמנו" שבפולין.

אסתר רייס (משמאל) ובנותיה, ליד מצבת הזכרון שהונחה במעלה אדומים.

"חפשנו מקום צעיר, עיר עם ילדים ואנשים, סמל להשרדות העם היהודי ולבנייה מחודשת של המולדת" אומרת **אסתר רייס**, שפעלה להנצחת הניספים ומצאה ב**מעלה אדומים**, מקום מתאים ולב פתוח.

הגב' **רייס**, ניצולת שואה, איבדה את בני משפחתה בשואה שניים מהם, אמה ואחותה במחנה ההשמדה **חלמנו**.

"שלושה מתוך **360,000** יהודים, יש האומרים מליון, שניספו ב**חלמנו**, נשארו בחיים, ויכלו לספר לנו, לעולם כולו, מה קרה שם" מספרת **אסתר רייס** בהתרגשות ומוסיפה: "בתי מתגוררת ב**מעלה אדומים**, עיר שבתיה לבנים והיא טובלת בירק. כך נולד הרעיון להנצחי את זכר היהודים שנרצחו במחנה ההשמדה **חלמנו**, כאן, לא בבית הקברות, אלא בעיר הצעירה והתוססת - מעלה **אדומים**".

הגב' **רייס** נפגשה בענייך זה עם ראש העיר ולדבריה, מצאה אצלו אוזן קשבת, יחס לבבי ואוהד לרעיון.

בסיועו של מר **יעקב אפרתי**, מנהל המחלקה לפרוייקטים בעיריית **מעלה אדומים**, אותרה פינה מתאימה בדרך המובילה אל הפארק המרכזי ושם, בטכס מרגש, הונחה השבוע מצבת הזכרון, במעמד הגב' **רייס**, בני משפחתה, ראש העיר, מ"מ ראש העיר וסגנו, רבני העיר תושבים ואורחים.

"אנחנו דור שני ושלישי אחרי השואה, אסור שמרחק הזמן ישכיח את מאורעות הזוועה שאירעו שם. הקמת יד זכרון, בעיר חדשה, שצופה על העתיד, יש בה משום העברת מסר של "דע מאין באת" ואני מקווה כי מצבת הזיכרון תעודד ותסב את תשומת ליבם של הדור הצעיר, לשאול מה קרה", דברי ראש העיר בטכס.

ב**מעלה אדומים** תושבים, בנים לניצולי שואה, **עולים** מבריה"מ שנלחמו **לצד** בנות הברית במלחה"ע השניה, ורבים אחרים, שעבורם יש ליד הזכרון שהונחה כאן ב**מעלה אדומים**, משמעות מיוחדת.

בימים אלה שוקדת הגב' **אסתר רייס, על** הפקתה של חוברת המתעדת את סיפור רציחתם של היהודים במחנה השמדה **חלמנו**. לכשתסתיים הפקת החוברת, יעמוד חומר זה לרשותם של תלמידים ואחרים, גם במערכת החינוך שלנו, כאן, במעלה אדומים, המקום שנבחר להנציח את זיכרם של נספי **חלמנו**.

״עם כלביא״

בעת האחרונה קראתי עדות נוספת בדבר הארועים והזוועות שהתרחשו בחלמנו.

את הכתוב ניתן למצוא בספרו של נפתלי לביא ״עם כלביא״ הוצאת ״ספרית מעריב״ עמ׳ 74-75.

שם מסופר בין היתר על שני צעירים בשם חיים יחיאל וידבסקי ז״ל, ויצחק יוסטמן ז״ל, שברחו מחלמנו במרץ 1942. הגיעו לגטו פיוטרקוב לבית הרב לאו ז״ל כשהגרמנים בעיקבותיהם.

בסכנת נפשות הסתיר הרב לאו זצ״ל אותם מרודפיהם ורשם את עדותם בנוכחות עדים שלא האמינו שתוכן עדותם הוא הזוועה המסופרת האפשרית.

הרב זצ״ל הצליח למלטם בבגדי עבודה של פועלי רכבת פולניים מעבר לגבול לגרמניה.

הם שרדו אחרי המלחמה הקימו משפחות ומאוחר יותר נפגשו עם נפתלי לאו - לביא בנו של הרב לאו זצ״ל שהיה עד לסיפורם בפיוטרקוב בהיותו נער.

בהזדמנות זו חזר מר לאו - לביא על הדברים שהודפסו ב1942 על ידו.

כשביקש מר וידבסקי לדעת למה סירבו להאמין לסיפור במרץ 1942 הסביר לו לביא שקשה היה לבני אדם להתמודד עם זוועה כזו.

הזכרונות במעמד זה ב1972 הביאו את שני נצולי השואה להתרגשות עצומה.

יזכור

אסתר רייס לבית יוסקוביץ מהעיר לודז' בפולין
השיר נכתב במלאת 15 שנה לשחרור ברגן - בלזן 1960 .4 .15

1

ששה מליונים
מי מלה זו לא שמע?
אך מה ומי טמונים בה

ששה מליונים יהודים
ששה מליונים קרבנות טבוחים

ששה מליונים
אחינו ואחיותנו
ילדיהם והורינו.

ששה מליונים
קדושים וטהורים
שהלכו על קידוש ה' ברבים

ומי היו הם ומה?
אנשי שם בתורה ובחכמה
אנשים ידועים במדע
באמנות ובמלאכה

סוחרים ישרים ותמימים
אנשי מקצועות חפשיים
עובדי אדמה גם היו
ולאף אחד לא הזיקו.

2

דבר אחד גדול
היה משותף לכל,
גמילות חסדים ומתן צדקה
ועזרה הדדית בחברה.

אנשים פשוטים
נעימי הליכות,
צנועים ובעלי מידות טובות
שנתנו הרבה לעולם
ולא קבלו טובות אף פעם.

ובשבת בחגים
במקומות מושבותיהם
בעיר בכפר ובכל מקום שהיו
בבתי כנסת מפוארים התפללו.

בשבת ובחגים
היו כמו מלכים.
זקנים צעירים וילדים
בבגדי משי היו מתהלכים.
זמירות היו מזמרים
ולה' על חסדו מודים.

3

הילדים הלכו לחדר,
ולמדו שם הילכות וסדר,
ובפיהם היתה התפילה
לשנה הבאה בירושלים הבנויה.

הזמן עבר לו לאט לאט,
בלי מאורעות כמעט
הכל הלך רגיל
לצידו של השביל.

פתאם כמו רעם בקיץ בהיר
נשמע קול נפץ אדיר
נשמעה הבשורה הנוראה,
בכל כפר ובכל עיר עברה.

מלחמה מלחמה
אף איש לא ידע
מה יהיה טבעה
איש לא תיאר,
איש לא שיער
שאחריה רק שריד בקושי ישאר.

העולם הגדול למוד במלחמות
מלחמות כיבוש
הגנה, נקמה
ואחרות אכזריות

4

אך מלחמה כזו
העולם עוד לא ראה
ובתוכם העם הירודי
הנודד והנודע.

המלחמה הזו לשם מה?
מלחמה לשם מלחמה!
ונגד מי?
נגד העם היהודי!

ולמה, ומדוע?
מלחמה בעם הידוע?
למען אבדנו המוחלט
מפני שבין הגויים לא נקלט.

מפני הנקמה והפחד
מפני העם הקטן אך האדיר
שאמונתו באלוהי ישראל
ובתורתו הקדושה לא הסתיר.

ומי לחם נגד מי?
חייל מזויין היטב
שפל ואכזרי
נגד הילד היהודי!!

5

ובכדי שיוכל עליו
קבר אותו עמוק תחתיו
בכל דרך ובכל צורה
בריסוק ראשו או ביריה.

גם על אמהות, אבות
סבתות וסבים, לא מחל
ובכל מות אכזרי לא בחל.

כל אחד השמיד
גם קטן גם גדול
אך על הנפש היהודית
לא גבר ולא יכול.

ובלכת היהודים בצוותא
אל הכבשנים
אמרו "שמע ישראל"
יחי עם היהודים.

וכוחם גבר ועלה
וחפשו דרכים להצלה
עשו מרד בתוך המשרפות
ונס המרד מהדהד עוד

6

סבל על אנושי
היה מנת חלקם
אך גדולה מזו
היתה גבורתם.

בכל מיני בונקרים
תעלות, יערות ודרכים
מלמלו שפתותיהם
לחיות לחיות מוכרחים.

בין גדרות בערגן-בעלזען
במחנה המות האיום והנורא
כשגם לשלד היתה רק עוד טיפת נשמה
לא אבד רצונו לחיות
וחפש איך את רעבונו לכסות.

וכשראה שחברו כבר מת
את בשרו ואת עצמותיו ליקק,
ואולי אולי דווקא זה
נתן לו הכח שיחיה
אולי זה נתן הכח
שיקום ויחיה המות.

7

ובכיבוש המחנה
על ידי ברית הצבאות
התחילו שוב
לעבוד הכוחות.

וקמו השלדים השרידים
והפגנות היו עורכים
וצעקו צעקות מרות
למה שערי ישראל נעולות?

ושוב בדרכים
לא דרכים
עם צוואות הקדושים מלווים
החלו לישראל עולים.

8

בלי נשק רק ברצון
כדי לא ללכת לאבדון
לחמו על כל שעל אדמה ועץ זית
להקים לעם הנרדף בית.
וזכרם של הקדושים
החנוקים הנטבעים והשרופים
נתן לחיילינו הכח העילאי
להקים את העם הנצחי.

וזכות הקדושים
תעמוד לעם
ה' אל תכסה דמם
ותנקום את נקמתם.

תתן לעמך עוז רוח ודרור
ואנו נגיד לקדושינו "יזכור".

צילום ולוחות **"פרנק"** ירושלים.

עדויות שהשאירו
אחרוני ההולכים למות
כפי שנמצאו במקור
בכתב ידם

דאָס הערצער / די לעצטע, דין וואָס האָבן
געאַרבעט פֿאַר די גרעסטע זאָפּער אין (כעלם)
וואָס ליגט צווישן זומער אין נאַכט. דיס הערצער
די לעצטע יידישע שטאַרקער לעבן געבן איר
אַ [illegible] מעגליך געפֿינען מיך [illegible]
אַנדערע [illegible] פֿון די מענטשן. [illegible] איר
ווייס [illegible] וואָס הערצער [illegible] פֿון
[illegible] הערצן געוואָרן [illegible] איז
[illegible] אַ מיסן [illegible] אין געוואָרן
פֿאַרבערגן בלייבט גערינג [illegible] איר [illegible]
[illegible] לעבן [illegible] שמחה נײמאַן

2 באפריל 1943

פתק זה נכתב בידי אנשים שיחיו רק עוד כמה שעות. מי שיקרא פתק זה כמעט לא יוכל להאמין שזה נכון. ובכל זאת, זו האמת המרה, מפני שבמקום הזה שהו האחים והאחיות שלכם וגם הם מתו אותו מוות! שֵם המקום קולו. במרחק של 12 ק"מ מן העיר הזאת (חֶלְמְנוֹ) מצוי "בית מטבחיים" לבני אדם. אנחנו עבדנו כאן בתור בעלי מקצוע, מפני שביניהם (היהודים שהובאו לכאן) היו חייטים, רצענים, סנדלרים. היו כאן (מלה לא ברורה) 17 בעלי מקצוע, אוכל לתת לכם את שמותיהם.

1. פינקוס גרין מוולוצְלַאבֶק
2. יונס לב מבזֶ'זִינִי
3. שמע איקא מבז'זיני
4. צמח שומיראי מוולוצלאבק
5. יסיפ מאייר מקַאליש
6. ואכטל שמחה מלֶצ'יצָה
7. ואכטל שרוליק מלצ'יצה
8. בֶניק יאסטז'בסקי מלצ'יצה
9. נוסבאום אהרון מסְקֶפֶּה
10. עוזר שטראסבורג מלוטוֹמִירְסְק
11. מוסיק פלוֹצקר מקוטנו
12. פֶּלֶק פלוצקר מקוטנו
13. יוסף הרשקוביץ מקוטנו
14. חצקל זרח מלצ'יצה
15. וולף יודקייביץ' מלוֹדז'
16. שעיה שלמוביץ מקַאליש
17. גצל מטורְק

אלה אפוא שמות האנשים שאני נותן כאן.
אלה רק מעט אנשים מתוך מאות האלפים שמתו כאן.

:48/5 — 2

:48/5A — 1

שתי צוואות אלו נכתבו בידי אסירים יהודים במחנה המוות חלמנו ונמצאו שם אחרי המלחמה. הן הועברו ל״יד־ושם״ מטעם ״הועדה הפולנית הכללית לחקירות פשעי נאצים בפולין״. חֶלְמְנוּ — מחנה המוות הראשון בפעולה, בו נרצחו בגזים כ־360,000 יהודים, שבויי מלחמה סוביטים וצוענים.

הצוואות כתובות יידיש ופולנית.

אלה הם היהודים שעבדו בקולמְהוֹף (חֶלם) (קרי חֶלְמְנוֹ) בין קולו לְדֶבּי במחנה המוות

.1	הרשקוביץ	יוסף	מקוטנוֹ
.2	פלוצקר	מוישה	מקוטנו
.3	פלוצקר	פייבל	מקוטנו
.4	שלמוביץ	שעיה	מגְרַבּוֹב ליד לודז׳
.5	רדקייביץ׳	נח־וולף	מלודז׳
.6	חרך	חצקל	מלֶצ׳יצָה
.7	ואכטל	שמחה	מלצ׳יצה
.8	ואכטל	ישראל־חיים	מלצ׳ציה
.9	יאסטז׳בסקי	בֶּניק	מלצ׳יצה
.10	נוסבוים	אהרון	מסַניקי
.11	שטראסבורג	עוזר	מלוּטוֹמירסק
.12	שטאייר	גצל	מטוּרְק

אלה היהודים האחרונים שעבדו בשביל הגסטאפו בחלמ(נו) הנמצאת בין דבי לקולו. אלה הימים האחרונים של חיינו ולכן אנו נותנים אות אולי יש עוד קרובים או מכרים של אנשים אלה. כך שתדעו שכל היהודים שגורשו מליצמאנשטאט (לודז׳) נהרגו באופן אכזרי מאוד הם עונו ונשרפו שלום אם תינצלו אתם חייבים לנקום.

אלס מענער זיינען וואס האבן געארבעט אין
[illegible] [illegible] אין [illegible] און טויט [illegible]

1	הערשעלעוויטש	[illegible]	פון קוטנע
2	פלינצנער	משה	"
3	פלינצנער	פייוול	"
4	שלאמאוויטש	שיע	פון [illegible]
5	יאזעפאוויטש	[illegible]	פון [illegible]
6	[illegible]	[illegible]	פון [illegible]
7	[illegible]	[illegible]	"
8	[illegible]	[illegible]	" "
9	[illegible]	[illegible]	" "
10	[illegible]	אהרן	פון [illegible]
11	[illegible]	[illegible]	פון [illegible]
12	שטאייער	[illegible]	פון [illegible]

"לזכרם"
הקרן להנצחת זכרו
של גדעון האוזנר ז"ל

מדינת ישראל
משרד החינוך התרבות והספורט
מינהל התרבות
האגף לתרבות תורנית

"אות ועד"
מפעל המוקדש לשואה
ולמשמעותה בחיים
היהודיים והדתיים

תעודת הערכה והוקרה

לגב׳ **אסתר רייס** לבית יוסקוביץ

על פעולותיך לזכרון השואה
ובמיוחד קהילת **לודג׳**
ומחנה ההשמדה **חלמנו**

יהי זכרם של קדושי השואה והגבורה
מורשתם ורוחם נר ומקור השראה לחייך

ירושלים
כסלו התשנ"ה

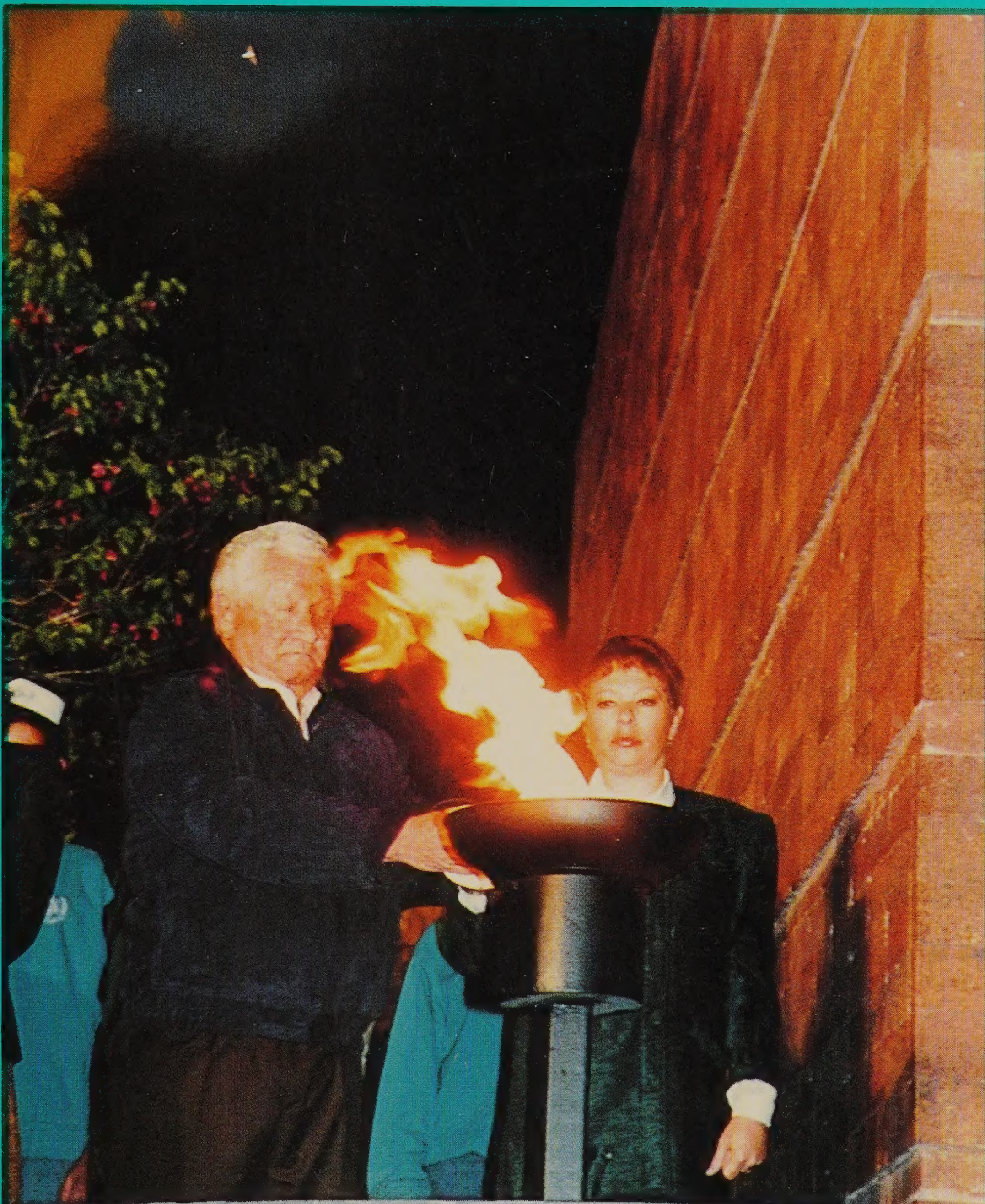
יהודית האוזנר

הרב יוחנן פריד
מנהל האגף לתרבות תורנית

חיים לוינוביץ
מנכ"ל "אות ועד"

משפחתה של הגב' אסתר רייס
בטכס הענקת תעודת ההוקרה בבנין הכנסת
כסלו תשנ"ה - 1994

שמעון סרברניק ניצול חלמנו
מדליק את המשואה ביד ושם
ביום השואה והגבורה ב-1992